

Богумил Храбак

ВАЉЕВЦИ У ПОЧЕТНИМ ГОДИНАМА ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА

Турци, нарочито они из Босне, и устаници ваљевског краја водили су борбе око Ваљева у пролеће 1804. и током доброг дела 1806. године. Ипак, у Ваљеву се у годинама устанка живело мирно иако интензивно. Тај живот тешко да би привукао историчара да га посебно обради, ако би уопште и нашао довољно исторјијских извора. Кад је, међутим, реч о Ваљевцима, ствар стоји друкчије. Они нису могли ослободити своју нахију па оставити оружје у шупље букве и мирно користити оно што би им живот могао пружити. Борба се настављала и Ваљевци, иако нису нарочито ревносно улазили у ватрене окршаје, били су најважнији чиниоци устанка у северозападној Србији од тврђаве Сокола, поред Дрине а северно од Ужица, до Саве и ушћа Дрине, дакле на међама према Босни. Они су најпре подржали устајање народа Шабачке нахије, затим су са устаницима те нахије држале Шабац у опсади и обезбеђивали устаничку државу са запада. Већ на самом почетку устанка њихова војна одељења налазила су се и у опсади Београда. Ваљевска нахија је у реалном животу уживала положај другог устаничког краја, после Шумадије и најнасељеније Београдске нахије. Тако је било и са њиховим вођама, Ненадовићима.

У овом прилогу говориће се, дакле, о Ваљевцима, а не само о самом Ваљеву. Како су они учествовали на више страна, текст ће говорити о свим њиховим борбама. Документација о првом српском устанку је многобројна али није устаљене и исте фактографске вредности. Највреднији су временски непосредни извештаји аустријских команданата и православних свештеника у првом суседству, из градова на савској обали. Најмање поуздане су касније изјаве учесника збивања и, појединачно, њихови мемоари. Тај наративан материјал сведен је на рационалну меру, тим пре што се даје излагање о истим збивањима, али са неусаглашеним хронолошким одређењима. Није увек лако установити да ли се датуми означавају по старом или новом календару (разлика је била 12 дана). У неким различито приказаним догађајима морали су се

дати упоредни прикази, некад и са временским кашњењем, где је позивање било на различите датуме.

Расправа излаже материју према годинама. Тај критериј је био најпогоднији, јер су се војничке акције почињале раним пролећем а почетком зиме су престајале. На крају преузете три прве године дати су неки елементи у функционисању устаничке државе на територији Ваљевске нахије. Објављених извора има разних врста и са разних страна. Од необјављених могла су бити коришћена само нека писма из Архива САНУ односно и нека дубровачка акта. Од стране штампе употребљене су вести које су сакупљене и публиковане.

Стање на ваљевском подручју уочи устанка биће посебно обрађено.

I. Година 1804: дизање Ваљеваца на оружје, ослобођење Ваљева, подстицање на устанак Шабачке нахије и исцрпљујуће борбе око Шапца

Почетком 1803. године кнез Алекса Ненадовић је послао писмо у Земун једном свом познанику и јавио му је како је народу додијао дахијски зулум; замолио га је да провери има ли код људи у Аустрији оних који су радили са Хасан-бегом против јаничарске страховладе да помогну устанак народа против насилника. Писмо је о Илиндану, услед необазривости, ухватио субаша на скели Газија, те га је показао кнезу Алекси у Бранковини, али га је предао Мус-аги Фочићу у Шапцу, брату кабадахије Мехмед-аге Фочића у Београду. Јануара 1804. Мехмед-ага је отишао у Ваљево да ухвати и посече Алексу и кнезове Илију Бирчанина и Николу Грбовића, јер је народ у Шумадији већ почео да се покреће. Алекса и Илија су ухваћени, а Грбовић је побегао од куће и сакрио се. Завереничком кругу припадао је и архимандрит Боговађе Рувим, који је желео да се склони код синовца Петра Молера, који је управо шарао Кучук-Алијине дворе. Рувим је ухваћен и предат Аганлији, који га је најпре држао окованог у тамници, а затим га је извео и посекао.¹ Кад се видело да ће оно раније писмо посећи кнеза Алексу, започета је акција да се сакупи новац у Бранковини и да се кнез откупи, али тражених 1000 пјастри није могло бити одмах сакупљено. Кнезови Алекса и Илија Бирчанин погубљени су у Ваљеву 23. јануара/4. фебруара 1804.² Ту је подробно позната хронологија догађаја. Фочић је стигао у Ваљево 16/28. јануара и одсео је у кући Пореч-Алије, војводе односно муселима Ваљева. Арбанас Пореч-Алија био је бескућник, зликовац и удворица јаничарских баша. Кад су кнезови позвани да се дахији Фочићу поклоне и да га поздраве, били су ословљени као „џенерали”. Иако је кнез Алекса одговорио да су они само послушна раја, он и Илија су бачени у тамницу, у тешке окове. Према каснијем причању, Фочић је за пуштање

1 В. Ст. Карацић, Грађа за српску историју нашега времена, Београд 1898, 8-9 и 11. – У акцији сече кнезова погубљено је 72 кнеза односно свештеника (Први српски устанак. Акта и писма на српском језику, редакција: Р. Перовић, Београд 1878, 53-4).

2 Списи бечких архива о првом српском устанку, сабрао А. Ивић (у даљем тексту: СБА), књ. I, Београд 1935, 314-15.

кнезова тражио на име откупа 100.000 гроша (тј. осам пута мање дуката). Брат кнеза Алексе, Јаков, тада врло вредан трговац, сакупио је 20.000; новац је предао Фочићу 21. јануара, обећавши да ће за два-три дана донети и остатак. Постоји податак да је Мехмедов брат Мус-ага, господар Шапца, покушао да спасе кнеза Алексу, па је похитао брату у сусрет; кад је пред Ваљевом сазнао да је погубљење обављено, вратио се у свој вилајет, где је затворио неколико кнезова и трговаца, али никога није погубио. И Милован, син кнеза Николе Грбовића, био је кандидат да изгуби живот, али се он измакао.³

Завереници око Карађорђа, који је у то време био присебнији и обазривији, одмах су се интересовали о случају Ваљева. Јанићије Ђурић, касније Карађорђевићев писар, послао је писмо хаџи-Рувиму, по момку Петру Дугоњићу, за обавештења о делатности Турака у Ваљеву. Дугоњић се вратио доневши саопштење да је Мехмед-ага Фочић у селу Зеоке одрубио главу кнезу Станоју Мијајловићу. Турци су сутрадан кренули да ухвате Карађорђа најпре у Буковику а затим у Даросави. Поред Николе Грбовића и Јаков Ненадовић је побегао да избегне смрт а питање откупа кнеза Алексе рађено је преко ваљевских Турака.⁴ Не само Срби него много више ваљевски Турци дали су на знање Фочићу да ако жели мир у раји нахије, треба да место смакнутог кнеза Алексе постави ког из исте породице Ненадовића за кнеза, предлажући Јакова. Фочић је прихватио предлог и именован Јакова за нахијског кнеза. Позван и дуго наговаран да се прими кнештва, Јаков је, ипак, одбио а предложио је Пеју Јанковића из Забрдице, кума покојног Алексе који је био у Алексиној служби и био верзиран у кнежевске послове. На место Илије Бирчанина био је постављен Милић Кедић из села Суводања, који је био код Бирчанина буљубаша. На путу до Шапца Мехмед-ага је ловио, а народ је морао да му хајкачи и натерује дивљач пред пушке његове дружине.⁵

Јанићије Ђурић тврди да је Јаков Ненадовић примио налог од Карађорђа да подигне на оружје целу Ваљевску и Соколску нахију, да малобројне Турке из Ваљева отера и да варош Ваљева, а затим и Крупња, спали. Јаков а не кнез Пеја је поставио српске старешине по свим кнежинама и људе који ће заповедати војним одељењима и одредима.⁶ Одмах после свог боја на Сибници Карађорђе је писао Јакову Ненадовићу и кнезовима М. Грбовићу и М. Кедићу, а у Шабачкој нахији Остоји Спужу и кнезу Илији Марковићу, да и они дижу народ и растерују Турке јаничаре.⁷ У времену од 16/28. до 21. јануара/2. фебруара Београдска, Крагујевачка и Смедеревска нахија су се већ побуниле. Народ

3 Л. Арсенијевић-Баталака, Историја српског устанка, књ. I, Београд, 44-5, 46.

4 Јан. Ђурић, Србска повестница Карађорђева времена, Гласник СУД IV, Београд 1852, 79.

5 Л. Арсенијевић-Баталака, н.д., I, 47-8; М. Ђ. Милићевић, Поменик знаменитих људи српског народа новијег доба, Београд 1888, 405-6.

6 Ј. Ђурић, н.н., 110.

7 Исто, 123.

Ваљевске нахије се после погубљења кнеза Алексе и одласка Мехмед-аге Фочића почео гибати, очекујући муницију и боље оружје од Ненадовића. Прота Матија је отишао у Забрежје да се договори са неколико угледних људи из Посавине. Особито је дуго разговарао са Петром Ерићем из Звечке, Исаилом Лазићем и поп-Леонтијем из Уроваца. Матија Ненадовић им је саопштио да се тамнавска кнежина већ побунила и опремила 700 бораца који су се налазили уз Јакова. Прота је отишао у Земун да набави џебану. Ту је по савету мајора Митесера нашао Стефана Живковића, трговца, који је био набавио барут.⁸

У селу Даросави Карађорђе је лако запазио да се Ваљевци нису уживели у ново, устаничко време, него да још верују да је стање редовно. Затекао је неког Петронија, ваљевског трговца, где купује свиње за извоз и игумана Боговађе Жарка да је пошао да купи милостињу за манастир. Његов писар Јанићије морао је одмах (око 5/17. фебруара) да састави неколико писама за прваке Ваљевске и Шабачке нахије. После Алексиног погубљења, Јаков се више није враћао у Ваљево него је у родној Бранковини купио вредније ствари и са породицом избегао у планину Посово. Слично су поступили и околни сељаци, док су само неки гонили стоку према Сави, да је пребаце у Срем и уновче.⁹

Народ Ваљевске нахије није био изразитије расположен за дизање устанка. Ненадовићи, Јаков и Матија, од часа кад су побегли у шуму били су спремни да се бију са Турцима – „али нисмо се могли ослонити”, каже прота Матија, „да ће народ с нама пристати за освету због ова два кнеза” (тј. због Алексе и Бирчанина).¹⁰ Прота Матија се није либио лажи у вези са Дели-Ахметом, тј. да је султан послао ферман Карађорђу преко Ахмета да бије јаничаре. Устанички активисти су ширили неистине да би народ лакше орасположили за борбу, јер је свет био охрабрен тезом да је цар из Стамбола вољан да Срби завојште против дахија. Тако је говорено и људима преко Саве, те је ствар са наводним султановим ферманом ушла и у историју.¹¹ Чувши о устанку у другим деловима Србије, Турци из Уба повукли су се у Ваљево, где су извели припреме за одбрану насеља. Стварни повод повлачењу Турака било је ширење револта у Посавини, око Палежа (Обреновца), где је најпре и дошло у Ваљевској нахији до сукоба са јаничарима. Из Бранковине прота Матија је позвао сеоске старешине и сељане околних места на оружје тек 15/27. фебруара. Сутрадан се већ окупило око 700 момака. Њима је саопштено да је Карађорђе почео да пали ханове, као турске базе по селима, и да туче Турке, што су неки сељани и сами

8 Л. Арсеновић, н. д. I, 45.

9 Исто, 74-5, 90.

10 Прота Матија Иенадовић, Мемоари, Београд 1893, 71.

11 Р. Љушић, Вожд Карађорђе, књ. I, Смедеревска Паланка 1993, 82-3.

чули. Заповедништво над наоружаним народом преузео је Јаков Ненадовић, а Прота Матија је пошао ка Сави да би прешао на сремску обалу зарад куповине муниције. Кад се враћао, окупило се 300 посавских устаника. Уз пут су им се прикључивали други борци, тако да их је, кад су стигли до Грабовца, било већ 500. Из Грабовца су се пребацили у Љубинић, где се сеоски кмет опирао уласку у устаничку акцију и саопштио је да се ваљевска војска разишла кућама. Прота Матија је оставио Посавце да сакупљају нове борце, а сам је похитао у Бранковину, где је нашао стрица Јакова са само 10-15 момака. Новоименовани обор-кнез Пеја и пристигли кметови наговарали су и преостале сељане да се растуре да донесу храну Пореч-Алији у Ваљево и тако се легализују.¹²

Разумљиво је што су Посавци били орнији за борбу против дахија него они у средишњем делу простране Ваљевске нахије. Као изразитији ратари, више су глобљени него сељаци у брдовитим крајевима, а Палежу је био суседан Београд, одакле се ваљала страховлада. Поред тога, само преко Саве, на пушкомет, налазила се држава хришћанских владара, где живот није био угрожен отимањем од закона и терором одозго. Устаници су заузели (9/21. фебруара) Палеж.¹³

Евакуација турског неборачког живља, деце, жена и стараца, наставила је свој ход из Ваљева у правцу Сокола и Ужица. Прота Матија им је поручио да не треба да се селе они који нису криви за јаничарска насиља. Одговорено му је: „Пошто дође војска у куће, ту се онда неће знати ни прави ни криви”.¹⁴ Одбрану Ваљева је првих недеља морао преузети Хусеин-ага, почетком 1804. године јаничарски ага у Шапцу.¹⁵

Прота Матија са старим народним пријатељем Савом Савковићем позвао је на оружје Милића Кедића из Суводања, буљубашу кнеза Илије Бирчанина, кнеза Николу Грбовића, Арсенија Раонића из Лознице (ваљевске) и Живка Дабића из Јаутине, зета покојног кнеза Алексе. Потом је Прота отишао на сремску обалу преко Забрежја да набави стреливо. При повратку је чуо да су Турци из Шапца и Зворника кренули према Ваљеву. Из Палежа су Турци избегли у Београд, а промет између Палежа и Ваљева пресекли су устаници. Ослобођење Палежа је знатно олакшало дотур муниције и других потреба рата из Срема у Ваљевску нахију.¹⁶ Прота Матија је позвао спахију Али-агу са петорицом Турака, ваљевских староседелца, те им је објаснио да из насеља морају отићи јаничари, а да Турци ерлије (мештани) могу остати, али да се у року од пет дана изјасне да ли остају или одлазе. То је било на покладе. Баш тога дана, односно ноћи, кнез Никола Грбовић, који је био са својим људима на Жуберу, запалио је турско сено и неке

12 Н. Ђорђевић, Ослободилачки рат српских устаника 1804-1806, Београд 1967, 81.

13 Исто, 83.

14 М. Ненадовић, Мемоари, 64.

15 Р. Перовић, н.д., 57 М. Пејић, Земун, 9/21. III 1804).

16 М. Ђорђевић, н.д., 83.

чардаке под Ваљевом. М. Кедић на другој страни Ваљева је помислио да је Грбовић напао варош, па је са својом војском и он почео да пали турске куће у вароши. Кад је то видео, Пореч Алија је око свог конака такође палио и српске и турске куће како би добио шири простор за дејство пушака. Сам конак је био ограђен повисоким зидом, те су се за њим искупили јаничари и ерлије. Цели сутрашњи дан протекао је у пушкарању, а жртва је било на обема странама.¹⁷

Шабачки заповедник Мус-ага разрезо је на околна мачванска села наплату новца потребног за покрет на Београд. Намет су сакупљала два Турчина. Кад су дошли у Богатић, једва су успели да измакну испред револтираних сељана. Последица купљења намета и један оружани судар у селу Богатићу били су зов за дизање устанка неколико села подаље од Богатића. Од индивидуалних акција које су изведене крајем фебруара и почетком марта био је напад на хан који се налазио насупрот Сремске Митровице.¹⁸ На села подаље од Богатића и Шапца устанак се проширио из Ваљевске нахије. Одељења ваљевске војске утицала су да се нешто касније организују одељења Шабачке нахије. Ваљевски одреди били су тако распоређени да су држали путеве Шабац-Ваљево и Шабац-Београд, спремајући опсаду и заузимање Шапца. Устаници Шабачке нахије су се трудили да спрече долазак турског појачања опкољеном Шапцу. У вези с таквим настојањем дошло је до првих правих бојева с Турцима у нахији. Распоред ваљевске војске почетком марта био је следећи: (а) код Палежа војска је држала блокаду друма Шабац-Београд; (б) код Свилеуве устаници су се налазили на положајима према шабачким и придошлим зворничким трупима; (в) од Словца до Бранковине и на Белом брду борци су мотрили на Ваљево у које нису улазили.¹⁹

За војну ситуацију тога времена било је значајно присуство Бошњака Зворничана. Зворник је почетком XIX века представљао највећи војни табор турске оружане силе у Подрињу, односно према Србији и Полимљу. У том граду владајућа беговска породица били су Видајићи (Фидахићи), који у политичком погледу нису били јединствени. Према записима Вука Карацића, чим је чуо да се Шумадија буди и диже на устанак, Мус-ага Фочић је обавестио Али-бега Видајића, тражећи од њега подршку. Али-бег је сабрао своје субаше и још коју стотину Бошњака по Зворнику и паланкама зворничке нахије па је прешао у Лозницу. Одакле је, са својим Бошњацима, кренуо у Шабац. Кад је сазнао да су устанички одреди стигли у Свилеуву и да тамо граде шанац, он је послао део војске према Свилеуви.²⁰

Пре конфронтације код Свилеуве дошло је до конфронтације у Бељину 23. фебруара/6. марта. Кад су шабачки Турци сазнали да се

17 К. Протић, Ратни догађаји, 125.

18 Ј. Ђурић, н.н., 123; М. Ненадовић, Мемоари, 99.

19 М. Ђорђевић, н.д., 100-1.

20 К. Протић, Ратни догађаји, 126; М. Ђорђевић, н.д., 85.

устаничка војска искупља на вису изнад Бранковине, Шапчани су пошли према Ваљеву. Јаков Ненадовић је решио да дочека Шапчане у Бељину. У окршају је било мртвих и рањених на обема странама, али су се први извукли са попршта Турци, ипак кренувши према Ваљеву. Јаков и поп Леонтије их прате, идући упоредо с њима. У Свилеуви су им препречили пут ка Ваљеву, те је Турцима преостало да се утврде, чекајући да им дођу у помоћ одељења која су тада била у планини Гомилици.²¹ У том пресретању Турака главну улогу одиграо је поп Лука Лазаревић, млађи брат кнеза Ранка погубљеног 1800. године. Поп Лука је сакупио наоружан народ и у свом селу почео да гради земљано утврђење. Турци су, међутим, упали у село и ушли у недовршено утврђење. Поп Лука је своју војску распоредио са стране али изван села. Ускоро је за Турцима са својим одредом приспео Јаков Ненадовић са Дамјаном и Глигоријем Недићима.²² Према знатно већим српским снагама које су у међувремену пристигле Турци су неколико дана држани у обручу, а хране им је понестало. На једном месту Турци су пробили обруч и журно се упутили ка Шапцу. Устаници су их пратили пуцњавом а понекад и дочекивали из заседа. Ту је убијено 70 (или 170) Шапчана и Бошњака, 52 коња је задржано а други Босанци су прешли у Босну. Бој се одиграо пре 2/14. марта.²³

С обзиром на бројност извештаја, треба се још задржати на боју код Свилеуве. Крајем фебруара (по старом календару) војним снагама Ваљевске нахије прикључио се и Јанко Катић, који се дотле налазио у Кљештивици.²⁴ После успешног гоњења Турака у Свилеуви, Јаков Ненадовић се запутио у Шабачку нахију, са Остојом Спужом, поп Луком и другима. Пошто је друге послао према Шапцу, са својим одредом се вратио с намером да засече друмове и постави заседе да трупе које би долазиле од Сокола, Ужица и Босне претрпе осетне губитке од заседа. Прве наишле Турке растерао је а затим се упутио ка Убу и Палежу, док је прота Матија у Забрежју десетак дана чекао цебану Стефана Живковића. Потом се и сам Јаков упутио Шапцу.²⁵ За то време пред Ваљевом Никола Грбовић није мислио на стварни напад него на импровизацију: на путу испод Ваљева запалио је чардак са сеном и сламом па се вратио у Жубер. Тада је, како је већ речено дошло до покрета и паљевина од стране Кедићевог одреда. Пушкарање са Турцима се продужило цео сутрашњи дан.

Наративни извори не тумаче јасно те догађаје, па није јасна ни сама хронологија збивања. На основу једног земуноског дописа од 14. марта, изгледало би да су паљевина и јуриш одржани 7./19. марта. Од плена у

21 М. Ђорђевић, н.д., 85; М. Ненадовић, Мемоари, 68; К. Протић, Ратни догађаји, 127.

22 М. Ненадовић, Мемоари, 69.

23 М. Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија, Београд 1876, 129-30; М. Ђорђевић, н.д., 85.

24 М. Ђорђевић, н.д., 97.

25 Л. Арсенијевић-Баталака, н.д., 1, 107.

граду значајнији су били неки новац и 200 ока барута.²⁶ По предању устаници су ушли у Ваљево истога дана кад је ослобођен Рудник, а то је било 18. марта.

Истога 7/19. марта, после боја на Свилеуви, ваљевски устаници слегли су се око Шапца. До тога времена обесни јаничари убили су два свештеника – Живка и Максима.²⁷ Шабачки Турци нису се надали да ће се раја дићи на њих, те су дозволили да хришћански сељаци и трговци слободно прелазе у Аустрију. Разбешњени због устајања народа, шабачки муслимани су прешли у српски баир (предграђе) па су предавали мачу кога би затекли у насељу. То је било 11/23. марта, а сутрадан Срби су извели јуриш на турско предграђе, које су попалили па су уместо ханције који им је побегао посекали два дечка.²⁸ Опсађивачи прве блокаде Шапца били су Јаков и Матија Ненадовићи, оба брата Недића са кнезовима Станком из Бошњака, Тодором из Жабара, Андријом Витомировићем из Дреновика и Остојом Спужом, Шапчанином.²⁹ Турци су се најпре добро бранили, али кад је Србима новосадски владика послао топ, малаксали су. Помирљиви варошани из Шапца састали су се са Србима у сремском Кленку, где су Шапчани долазили да преузимају храну. Договор Шапчана и Срба на аустријском терену помагали су пуковник Стојчевић из Митровице и капетан К. Јовановић у Кленку. Резултат договора био је да су Турци примили у град 20 српских стражара под командом Павла из Вукоње.³⁰ Шабачка нахија била је (8/20. марта) у пуном замаху устанка.³¹ Шабачка тврђава имала је четири куле и десетак топова. Главна предност Шапца у одбрани био је широк ров пун воде из Саве, широк пет а дубок два и по хвата.³²

Последице мартовских битака биле су вишестране. Турци из Лешнице, Липовице и Лознице разбегли су се после погибије истоверника на Свилеуви, закључивши да ће им бити боље и сигурније да се преселе у Босну.³³ Део муслимана који су се пробали из Ваљева отишли су у правцу Чачка, но ту су их дочекали борци Рудничке нахије и разбили.³⁴ У борбама око Ваљева у првој половини марта учествовала је једним делом и турска војска из Шапца коју су упутили Мус-ага Фочић и Али-бег Видајић. То није могло остати незапажено, па је Јаков Ненадовић чим је чуо о том суделовању, са неколико стотина ваљевских Срба кренуо на Шабац. Забележен је и датум кад је Мус-ага послао своје људе

26 М. Вукићевић, Карађорђе, књ. II, Београд 1912, 48.

27 М. Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија, 494.

28 Р. Перовић, н.д., 58.

29 М. Ненадовић, Мемоари, 82; К. Протић, Ратни догађаји, 128.

30 М. Ненадовић, Мемоари, 83-4.

31 СБА I, 24 (Панчево, 20. III 1804); М. Ђорђевић, н.д., 102.

32 М. Ђорђевић, н.д., 102.

33 В. Kállay, Geschichte der Serbien, Wien 1878, 308.

34 М. Ђорђевић, н.д., 102.

на Ваљево – 28. фебруар/11. март.³⁵ Али-бег Видајић се није дуго задржао у Шапцу кад се уверио да предстоји опсада града. Вратио се у Зворник пре 17/29. марта.³⁶

У току марта 1804. у борбама око Шапца учествовали су и устаници из Шабачке нахије. О томе има непроверених навода од учесника збивања. Кнез Михаило Ружичић из Метковића, затим поп Лука Лазаревић са око 200 бораца из ваљевске Тамнаве и Посавине те буљубаша Андрија Витомировић из Богатића са 1000 Мачвана кренули су на Шабац. Прво су опколили предграђе са три стране. Кад су Турке потисли из вароши, два-три дана тукли су утврђени град али без резултата јер су паљбу изводили само из пушака. Три дана касније устаничка војска Шабачке нахије потпуно се повезала са ваљевском војском под заповедништвом Јакова Ненадовића³⁷, који је из Срема примио један топ. Не чекајући пуно распоређивање српске војске око града, Турци из тврђаве су поново извршили испад на српски баир и посекали многе Србе, потпуно су опустошили 150 кућа, заробили око 40 устаника. У Срем је тада избегло 56 породица са 516 чланова чије су куће спаљене. Прилазећи шабачким опкопима Јаков Ненадовић је посео положаје на десној обали Думаче и затворио је друм из Шапца у правцу Ваљева односно Зворника; 400 устаника је задржао код моста на Думачи. Главнину своје војске прикрио је у великој шуми у близини ћуприје, а једно мање одељење послао је на десну страну Думаче с тим да на дати знак пређе речицу и јурне на Турке са свих страна, тј. из бока и са леђа.³⁸

Видећи да се обруч око града плански стеже, једно веће одељење посаде из Шапца 12. марта (свакако по старом календару) откасило је до ћуприје на Думачи, отерало је 400 устаника који су се повукли у оближњу шуму. Пошто су посели прелаз преко реке, Шапчани су се одважили да сјашу са коња и да као пешаци зађу у шуму да из ње истисну устанике. Прикривена главнина устаника је тада отворила густу пушчану ватру и извела противудар на подвижнике. У исто време део скривених бораца прелази преко плићака Думаче и левом страном се пробја до ћуприје. Опкољени Турци били су помлађени унакрсном ватром. На попришту је заплењено доста оружја, коња, муниције па и новца.³⁹ У следећим недељама опсаде више нису предузимали сличне ризичне подвиге.

Земунски пуковник Томерлин јавио је свом претпостављеном, генералу Женејну да су 1. априла (по новом) Прота Матија и Дели-Ахмед (официр из некадашњег сераја умореног Мустаф-паше који је најпре

35 М. Ненадовић, Мемоари, 83-4; К. Протић, Ратни догађаји, 126-7.

36 СБА I, 12; М. Ђорђевић, н.д., 87.

37 Архив Србије, Министарство просвете, 1841, фасц. II, бр. 47; М. Ђорђевић, н.д., 102-5.

38 М. Ђорђевић, н.д., 103; о прелазу страдалника на аустријску страну вид. : СБА, I, 14-5 (С. Митровица, 16. III 1804).

39 М. Вукићевић, Карађорђе, II, 48-9.

сарађивао са устаицима против дахија) отишли у Сребреницу, на позив тамошњег паше који их је позвао да сазна околности у вези с уништењем београдских јаничара.⁴⁰

У то време Карађорђе је морао да сузбије делатност нахијских кнезова који су поткопавали Карађорђев утицај у својој локалној управи. Скупштина нахијских представника ограничавала је врховног војводу у вођењу послова устанка. Прва таква скупштина била је у Остружници, око Ускрса 1804. године. Из нахија су на тај дан и сличне скупове долазили представници из редова војних старешина и угледних небораца.⁴¹

Највећи део војске Ваљевске и Шабачке нахије био је тих недеља ангажован око шабачке тврђаве, намеравајући да без артиљерије или само са једним топићем примора Турке на предају. Стање опсађених није било завидно. Мус-ага је још 13/25. марта писао дахијама да му пошаљу муницију, јер се иначе не би могао одржати у фортификацији. Преживљавање је било могуће јер је земунска команда дозволила да се град до извесне мере снабдева.⁴² Средином априла изведен је напад на шабачку тврђаву који је завршен неуспехом. Тиме су покварени односи између Турака и српске страже у граду; приликом јуриша 60 српских бораца је погинуло а стражари у граду су се предали.⁴³ Шабац ипак није могао да издржи даље изгладњавање те се 20. априла/2. маја предао.⁴⁴ Град је затим 30. априла предат мирним ерлијама као султанова својина, али је у граду поново остављено једно одељење од 20 људи ради одржавања реда; становници Шапца примили су обавезу да не излазе у околна села а да варош отворе за трговину.⁴⁵

Један од датума нерегулисаних збивања јесте и бој на Чокешини.⁴⁶ Јунаци овог укрштања оружја били су браћа Недићи, који су се са својом хајдучком дружином прикључили устанку. Пре битке код Свилеуве и ослобађања Ваљева они и харамбаша Дамјан Кутишанац те Панта Дамњановић логоровали су на Гомилици и спречавали су Шапчане и Зворничане да помогну Пореч Алини у Ваљеву. У бици на Свилеуви рањен је Мијајло Недић, па је пре боја на Чокешини видао ране код куће у Осечини. После Свилеуве Јаков Ненадовић се упутио

40 СБА I, 66 (Земун, 2.IV 1804).

41 Ј. Тошковнћ, Односи између Босне и Србије 1805-6 и бој на Мишару, Суботица 1927, 12-13.

42 М. Ненадовић, Мемоари, 93; СБА I, 43-6 (27. III 1804)

43 К. Протић, Ратни догађаји, 160-1.

44 К. Ненадовић, Живот и дела великог Ђорђа Петровића Карађорђа, књ. I, Беч 1883, XXII, 103.

45 В. Богишић, Разбор сочинения Н. А. Поиова Россия и Сербия, С. Петербург 1872, 33-4; Г. Јакшић, Европа и васкрс Србије, Београд 1927, 27. – За збивања око Шапца ваља погледати и књигу: Шабац у прошлости, II, Шабац 1980, 7-33.

46 К. Ненадовић, Карађорђе, I, 103. – Остала хронолошка одређења ауторова су: боја на Бељину 23. фебруара, у Свилеуви и ослобођење Ваљева 28. фебруара, заузимање шабачке вароши 7. март, предавање Шапца 20. априла. Као што се види датирање није стабилно.

Шапцу. Кад је дочуо да су зворнички паша Видајић и Мула Ножина прешли Дрину код Лешнице, с намером да помогну опкољеним Шапчанима, Јаков је, водећи са собом поменуте харамбаше са њиховим дружинама и са 400 својих бораца, кренуо према манастиру Чокешини да тамо дочека Бошњаке. Код манастира чекао га је познати хајдучки четовођа Ђорђе Ђурчија, од кога су добили обавештење о турској навали. Нису познати сви елементи сукоба између Јакова и Ђурчије, али се извесношћу може тврдити да Ђурчија није био задовољан бројем војника које је Јаков довео нити је прихватио да се повуче у манастирске зидине и ту сачека Турке. Ђурчија је предлагао да се сви повуку у гору и да герилском акцијом уништавају нападаче. Ђурчија је коначно одбио предлог врховног заповедника и са дружином од 300 хајдука повукао се у планину. Ни припита браћа Недићи нису пристајали на Јаковљев план борбе. Видећи да са тврдоглавим и поднапитим хајдуцима не може да установи план акције, Јаков Ненадовић је напустио манастир ускоро после одласка Ђурчије (15/27. априла). Јаков се ту понашао као војсковођа, Ђурчија као хајдучки харамбаша а Недићи као комите побеснеле од хајдуковања и пића.⁴⁷

Браћа Недићи су такође напустили манастир и пошли ка Лешници. У ходу су нашли на турску колону и у брзини су се повукли у начињену заседу. Турци су то опазили те су опколили заседу. Кад су увече добили појачања, извели су јуриш. Јаков Ненадовић који је био у близини попришта већ у насталој борби повукао се са устаницима. Хајдуци су се добро опирали, али кад им је понестало џебане, остали су само ножеви и борба прса у прса. Јаков је као пошао да доведе појачања, али кад се поново нашао на бојишту, могао је видети исечене хајдуке. Према казивању Василија Шуманског, Турака је било 1000 а устаника и хајдука до 800, али су се устаници повукли ка Лешници да би Бошњаке протерали у њихову земљу. Јаков је у почетку окршаја изгубио сто бораца и повукао се. Борба је трајала целога дана 16/29. априла. Срби, иако малобројнији покушали су на почетку борбе да опколе многобројније Турке који су располагали са неколико покретних топића. Они од Срба који су остали на попришту сви су сасечени.⁴⁸ Турци су се вратили у Босну.

Средином маја Јаков Ненадовић је оставио у народу кнеза Николу Грбовића и Милића Кедића а са синовцем Матијом, кнезом Пејом Јанковићем, Милованом Грбовићем и Дабићем кренуо је 6/18. маја на Врачар. После ноћења у Уровцу, Јаков је вратио попа Луку Лазаревића са Остојом Спужом и Андријом Витомировићем са нешто војске на скелу да дочекају, преузму и на Врачар дотерају други топ, добијен из Аустрије. Главни део Јаковљеве војске смештен је на Палезу а прота

47 М. Ненадовић, Мемоари, 83 (Јаков је учествовао у боју на Чокешини и једва се избавио); В. С. Карацић, Грађа, 23; Сл. Јовановић, Филип Вишњић, Сабрана дела, књ. XI, Београд 1991, 654; Р. Љушић, н.д., 107-9; М. Ђорђевић, н.д., 128-9.

48 К. Ненадовић, Карађорђе, I, 99; В. Карацић, Грађа, 25-6.

Матија остао је да преведе војску преко Колубаре. Јаков је био на ручку код Карађорђа, на његов позив. Кад је (8/20. маја) ваљевска и шабачка војска дошла у Остружницу на конак, Турци су изашли из Београда и напали су српску војску у Жаркову. На поменутом ручку први пут су се срели за софром Карађорђе и Јаков. Јаков је Карађорђу признао функцију врховног војводе. Приликом похода против Пожаревца и Смедерева, који је затим уследио, Карађорђе је од ваљевске војске узео кнеза Пеју Јанковића и Живка Дабића са топом.⁴⁹

У Топчидеру 15/27. маја одржан је састанак нахијских представника из Ваљевске, Шабачке, Јагодинске, Ћупријске, Пожаревачке, Смедеревске, Грочанске, Београдске, Крагујевачке и Рудничке нахије. Ваљевски представници су означени на првом месту; било их је десет, колико и шабачких и пожаревачких представника, из Београдске нахије било је осам а из осталих мање. Ваљевску нахију представљали су: прота Матија, кнез Пеја Јанковић, Живко Дабић, Живан Петровић, Веса Велимировић, Бранко Николић, Марко Ацић, Јуриша Михаиловић, Јанко Зазић и Која Михаиловић.⁵⁰

Пред Топчидером из устаничког логора је (6/18. јуна) послато 1000 људи под вођством Васе Чарапића, Јакова Ненадовића и турског бимбаше Дали Ахмеда да са тог брда потисну Турке према београдском граду.⁵¹ Карађорђе и Јаков Ненадовић су се 10/22. јуна из Остружнице обратили надвојводи Карлу, пославши му на поклон коња, добијеног приликом заузећа Пожаревца; слично су сутрадан даровали и генерала Женерна. Јаков и Карађорђе потужили су се митрополиту Стратимировићу (13/25. јуна) да граничарски официри пропуштају преко аустријског подручја неке јаничарске старешине, молећи за интервенцију код надвојводе Карла; посебно су наведени Мус-ага Фочић и Бего Новчаљин да су приспели у Панчево, свакако у помоћ брату Осману.⁵²

У последњој десетини јуна устаничком Посавином прошао је босански везир Ебу Бећир-паша на путу за Београд. Извештен од мухур-сахибије из Сребрнице о пашином доласку, Карађорђе је њему у сусрет послао Милована Грбовића да са неколико кметова Шабачке нахије и са 50 коњаника изађе на Дрину пред пашу. Грбовић је Бећир-пашу лепо дочекао (12/24. јуна) и допратио до Шапца, где га је (14/26. јуна) поздравио Никола Грбовић, уз кога се нашао и харамбаша Ђорђе Ђурчија. Шапчани и Мачвани пратили су пашу до Палежа, где су сачекали Карађорђе, кнез Сима Марковић и Јанко Катић са 600 упарађених коњаника.⁵³ Сутрадан по пашином доласку у Београд, Карађорђе

49 К. Ненадовић, Карађорђе, I, 87-88.

50 Голубица V, 293-7; М. Петровић, Фиансије и установе обновљене Србије, књ. I, Београд 1857, 67-8; Р. Перовић, н.д., 74-5.

51 СБА I 196 (Томерлин из Земуна 18. VI 1804)

52 Исто, 204; Р. Перовић, н.д., 77-8, 80-1, 81.

53 М. Ненадовић, Мемоари, 96; К. Ненадовић, Карађорђе, I, 92-3; К. Протић, Ратни догађаји, 153; М. Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија, 495.

је на Врачару одредио Јакова Ненадовића, Јанка Катића, кнеза Симу Марковића, Николу Грбовића и више других кнезова да у име народа поднесу представку од девет тачака, која је још априла из Остружнице предата генералу Женејну, као услов за завођење мирног стања. Касније Карађорђе је у Београд упутио проту Матију и Петра Чардаклију да затраже аустријску гаранцију на постигнут споразум, што је Бећир-паша одбио.⁵⁴

На обавештење митровачког пуковника Стојчевића (22. јуна/4. јула) о босанском везиру у Шапцу, Јаков Ненадовић је у пратњи београдског и шабачког епископа, Петра Ичка и стотине бораца предузео посету везиру у шабачком логору. Раја Ваљевске нахије снела је храну у тај логор.⁵⁵ У току јула ваљевска војска учествовала је у борбама око Београда. Са војском Београдске и Шабачке нахије посела је на Врачару Лаудонов шанац. Београдски турци потиснули су Ваљевце са тог места и они су се прихватили Топчидера; ту је било доста преганања а погинуло је 30 устаника.⁵⁶ У писмима која су из Топчидера упућена у Аустрију Јаков се први потписао у поруци митрополиту Стратимировићу, док је у осталим актима други потписник; Никола Грбовић, као представник нахије, потписао се на крају.⁵⁷ Устаничке старешине су се 17/29. јула из Топчидера обратиле аустријском суверену, саопштавајући му да су четири дахије побегле из Београда низ Дунав, препоручујући се царевој милости. Први потписници били су Сима Марковић, оборкнез Београдске, и Милован Грбовић из Ваљевске нахије.⁵⁸ У сличним писмима устаничких вођа из Топчидера аустријском цару и генералу Женејну (22. јула/3. августа) Јаков Ненадовић се потписао одмах после Карађорђа.⁵⁹ Јаков и прота Матија Ненадовићи били су за то да се у Цариград упути једна делегација, али предлог није могао бити остварен због мањка новца потребног за пут. О томе је писао митрополит Стратимировић кад је приказао карактерне особине челних личности устанка. Код Јакова је истицао поверење које он ужива у народу Ваљевске и Шабачке нахије и све до Дрине. За проту Матију, пак, установио је да је један од најинтелигентнијих старешина, мада није изучио велике науке. О Николи Грбовићу записао је да је за време примирја извукао борце из Ваљева и целе нахије те је са војском пошао на Дрину и ка Шапцу, не верујући много Турцима.⁶⁰

Средином јула настала су оружана дејства у делу западне Србије која је припадала Зворничком санцаку. У Шурице дошао је 2/14. јула харамбаша Ђорђе Ђурчија, запалио Али-бегове конаке и побио затечене

54 К. Ненадовић, Карађорђе I, 94; СБА I, 126-8 (Земун, 2. VII 1804).

55 СБА I, 225 (Петроварадин, 8. VII 1804).

56 Н. Ђорђевић, н. д., 144

57 СБА I, 265 (20. VII/1. VIII 1804, 272(22. VII/3. VII 1804), 274(22. VII/3. VIII 1804).

58 СБА I, 259.

59 Исто, 271-4.

60 Исто, 325 и 330-1, 329-30.

Турке.⁶¹ Сутрадан је Ђурчија пошао са делом бораца у Крупањ да и тамо растера житеље муслимане. Видећи хајдуке и устанике, ерлије су се повукле у Соко или су прешле у Босну. Ђурчија се затим спустио до Тршића да би ту прибрао више бораца. Полазећи за Крупањ, Ђурчија је послао део војске на Лозницу и другу колону у Љешницу да и тамо растерају муслимане и поседну места. Против Лознице ишао је са својим одредом и Сима Сарих из Цикота; Лозницу је заузео без борбе, јер су Лозничани муслимани одмах после губитака Турака на Свилеуви превезли породице у Босну а кад су опазили да устаници иду на Лозницу, и они су напустили место без борбе и прешли Дрину.⁶² Власт кадије у Лозници преузео је трonoшки архимандрит Мелентије а функцију муселима Митар Туфегџија.⁶³

Срби у Јадру и Рађевини нису ушли у ваљевску или шабачку војску, него су војевали одвојено. Вук Карацић је за кратко хронолошко подсећање забележио: „Јадар за себе и Мехмед-капетан у Лозници”.⁶⁴ Јован Тошковић је војна дејства у тој регији означио као буну у Јадру и Рађевини средином лета 1804. године.⁶⁵

Део српске војске који је водио Тодор Бојиновић из Добрећа ишао је на лешничке Турке. Тек после јаке борбе одред је заузео место и потиснуо становнике Лешнице на Дрину и преко ње у Босну. Бојиновић је после тога повукао војску у шуму Ранитовачу, на ушћу Јадра у Дрину. Али паша Видајић никако се није одрицао дела своје територије источно од Дрине. Ускоро после акције на Лешници сакупио је доста Бошњака и пошао ка Лозници и Лешници. Прешавши Дрину код Лешнице, разбио је Бојиновића и његов одред у Ранитовачи и одбацио га на Видојевицу. Кад су за то сазнали Срби у Лозници, напустили су место и повукли се у Тршић. Тако су без много муке Турци повратили обе варошице. Кад се устаничка војска сабрала у Тршићу и добила појачање у дружини Михаила Кедића, пошла је поново на Лозницу, и то коњаници оздо на лозничкој равници а пешаци озго, са планинских обронака. Коњаници су се примакли Лозници, али су их Турци вешто сачекали на кратком одстојању и плотунима одбили. Необавештени о развоју борбе, пешаци су нагло улетели у Лозницу. Ту су се измешали са Бошњацима. После погибије 80 устаника и пешаци су се повукли у правцу Тршића. Ђурчија је потом прешао са својим људима на Симино Брдо, код Цикота, између Јаребица и Крупња. Онда су дошли Никола Грбовић са нешто Ваљеваца и поп Лука Лазаревић са подоста Шапчана. Ипак, бројно су били слабији од Турака из Босне, те су пре окршаја извели нејач у збегове по Церу.⁶⁶ Према другим изворима, скупило се

61 М. Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија, 495, 530.

62 К. Протић, Ратни догађаји, 140.

63 В. С. Карацић, Даница 1828, 194.

64 В. С. Карацић, Грађа, 201.

65 Ј. Тошковић, Односи, 68.

66 В. С. Карацић, Грађа, 251-3; исти, Даница-Забавник 1828, 201; К. Протић, Ратни догађаји, 141-2;

око 300 устаника, који су са Петром Барјактаром и са сто Ваљеваца Михаила Кедића решили да поново истерају Турке из Лознице док се они ту нису утврдили. Коњаници су наступали преко Клубаца а пешаци од планине, преко Башчалука. Турци бројно јачи, почели су опкољавати коњанике и они су се морали повући. Онда су Бошњаци почели палити касабу. Пешаци изнад насеља су помислили да то чине коњаници, те они јурну у варош, измешају се са Турцима, те је почело клање. И пешаци су били приморани да се повуку да губици не би били и већи. Турци су остали у Лозници, повремено залазећи и палећи по суседним селима.⁶⁷

Устаници Београдског пашалука држали су се готово непријатељски према „буни” у Јадру и Рађевини. Збивања у тој области настала су иницијативом харамбаша, пре свега Ђорђа Ђурчије. Акције у Јадру и Рађевини пале су у невреме, крајем јуна, управо кад је Бећир-паша почео да преговара са устаничким вођама око Београда. Ђурчија је из ината војевао против Али-паше Видајића, али то се морало одразити и на односе устаника Београдског пашалука са Бећир-пашом, који су били врло крхки и осетљиви. Ђурчија, хајдучки предводник, није дорастао да вешто води устаничке борбе, те је његов подухват морао пропасти, већ и због недовољне војне снаге. Та дејства престала су тек ујесен, ликвидацијом Ђурчије.⁶⁸

У току месеца јула 1804. Јаков Ненадовић је са делом ваљевске војске (1000 бораца из топчидерског логора) повео поход на Соко, при чему је као војни старешина важио и рачански архимандрит Мелентије Стефановић. Соко је био „цура султанова”, чиме су Турци хтели да нагласе да нико и никад не може од Турака отети тај врлетни град.⁶⁹ Циљ марша није био сам град Соко него да се из околних села истерују муслимани који су ту живели заједно са Србима, како даље не би кињили рају. Те Турке су Јаков и Мелентије протерали у Босну.⁷⁰

Турски одреди у јачини од хиљаду бораца прешли су Дрину 4/16. августа, после незнатног противљења слабе српске страже. Усиљеним маршом ти Турци су сутрадан по подне стигли пред Шабац. Те одреде водили су Мус-ага Фочић и Бего Новљанин а прикључили су им се и Али-бег Видајић и бивши ваљевски муселим Пореч Алија. Поред Саве провео их је неки мачвански кнез са 13 сељака. На савској капији несметано су ушли у град. У Шапцу није било много Срба, јер су ови Турке очекивали на другом месту. Око Шапца било је укупно 7000 бораца из Ваљева, Ужица и из других места. Мус-ага и Бего Новљанин су се повезали са турским житељима Шапца. Њихов подухват да разбију српске опсађиваче није успео и Мус-ага и Бего су били присиљени да са 20 Шапчана беже преко Дрине. Поменути турски заповедници намера-

67 М. Ђорђевић, н.д., 150

68 В. С. Карацић, Грађа, 5-6; Ј. Тошковић, Односи, 70

69 М. Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија, 524-5.

70 СБА I, 298 (Земун, 4/16. VII 1804), К. Протић, Ратни догађаји, 168-9.

вали су да продуже напад ка Београду, али кад су чули да су дахије у бекству поубијане, истога дана увече вратили су се одакле су и дошли. За Мус-агу и Бега десет дана касније сазнало се да су из Зворника кренули у Албанију.⁷¹

На вест да су Бошњаци поново прешли Дрину и упали у Мачву, устаници сакупљени на Симином брду кренули су низ Поцерину да у Китогу пресретну Турке. Дознавши да су се ови после препада у Шапцу вратили у Босну, устаничка војска се окренула ка Чокешини а затим је преко Лешнице отишла у Јадар. Ту је дошло до сукоба најпре Ђорђа Ђурчије и Луке Лазаревића, због чега је поп Лука вратио своје људе кућама. Ђурчија је са Грбовићем отишао у турску Липницу а сутрадан је запалио и Лозницу. Затим је та колона преко Клубаца поново стигла у Тршић.⁷²

Ђорђе Ђурчија је још раније јако окривљен главним устаничким старешинама да је у Мачви отерао кадрове који су били постављени да представљају управни апарат устаничке власти. Тврдило се да је због те самовоље Мус-ага могао да се лако пробије до Шапца, чак уз подршку неких незадовољних кнезова. Није заборављен и сукоб са Јаковом Ненадовићем око одбране манастира Чокешине. Најзад Ђурчија је својим инатом у дејствима по Јадру и Рађевини нарушио примирје, закључено са Мехмед-агом Видајићем односно угрозио је односе устаника са Бећир-пашом. Због свега тога, он је осуђен на смрт, а за извршиоца казне именовани су Јаков Ненадовић и кнез Сима Марковић. Дошавши у Ново Село Јаков и Сима позвали су Ђурчију као на договор како би бранили Мачву. Уместо разговора војници који су послати по Ђурчију убили су га приликом спровођења.⁷³

У току септембра дошло је до промене односа у босанском Подрињу. Акцијом Порте против јаничара команду у Зворнику добио је Мехмед-капетан Видајић, старац од 70 година, али жилави противник свога синовца Али-паше који је помагао јаничаре и дахије. Мехмед је понудио устаничким старешинама мир и чак заједничку борбу против јаничара. У вези са том понудом устаничким вођама у Подрињу Анти Богићевићу и Јевти Савићу је пошло за руком да обезбеде своју област од даљих напада Бошњака. У склопу погодби, у српском Подрињу су укинута јаничарски чифтлуци а сељаци су почели плаћати дажбине Мехмеду Видајићу одсеком, што су Богићевић и Савић предавали Зворничанима; Турци су само једном годишње имали право да долазе на своја имања у Србији и купе данке. Обе стране су предале једна другој таоце, тако да је мир потрајао, али је српско Подриње стварно било одвојено од збивања у осталој Србији.⁷⁴

После врућег лета настала је у погледу борби блага јесен. Тек пред сам крај 1804. године дошло је до заоштравања око Шапца. На основу

71 СБА I, 310 (Земун, 15/27. VIII 1804); 338, 357, 355; М. Ђорђевић, и.д., 75.

72 Исто, 334-5 (8/20. VIII 1804); М. Ђорђевић, и.д., 152.

73 К. Протић, Ратни догађаји, 143-4; В. С. Карацић, Грађа, 25-6; К. Ненадовић, Карађорђе, I, 99.

74 В. С. Карацић, Даница 1828, 215; К. Протић, Ратни догађаји, 144-5.

Карађорђевог налога Јаков Ненадовић је са свим устаничким снагама западне Србије поново опсео Шабац и стао га је тући топовима.⁷⁵

II. Година 1805: смиривање устаничких дејстава у западној Србији

Година 1805. била је за Ваљевце релативно мирна. Почетком године под управом Јакова Ненадовића налазило се 4000 бораца; само контингент београдске нахије (са 5000 наоружаних) био је већи од ваљевског „корпуса” у устаничкој Србији.⁷⁶ Јаковљева групација налазила се својим претежним делом у шабачком предграђу Баиру.⁷⁷ Један извештај из Земуна француским листовима од 20. фебруара јавио је да је српска војска готово потпуно организована, да је примерно дисциплинована и да свакодневно изводи егзерцир. Први одред („дивизија”) којим је заповедао врховни комадант Карађорђе налазила се код Ваљева, па чак до обала Дрине; други одред под командом Васе Чарапића улогорио се код Београда, а трећи није још комплетиран.⁷⁸ У последњој десетини марта шабачкој турској посади под заповедништвом Мус-аге Фочића кренуо је у помоћ из Зворника Али-ага Видајић, спреман да масакрира и децу од седам година.⁷⁹ Један каснији запис београдског митрополита Леонтија је на следећи начин описао војну снагу ваљевца. Јаков Ненадовић је био главни командант над преко 7000 бораца и сам је држао централну област на Дрини, против основне турске базе у Зворнику. Десно крило „корпуса” под командом Луке Лазаревића простирало се до Саве. Лево крило покривало је простор све до турске тврђаве Сокола и налазило се под управом Милована Грбовића. Ваљевска војска имала је присталица међу босанским Србима, с којима је одржавала везе. Ова се састојала у слању с времена на време муниције и у упућивању војних одељења кад би подринским Србима загрозили Турци.⁸⁰

Поред одбрамбених задатака на Дрини и око Шапца, Ваљевци су пружали стратегијску подршку операцијама главне устаничке војске, на пример приликом ослобађања Карановца. Јаков Ненадовић и Милан Обреновић, наиме, разместили су се с мањим одредима на међама ваљевског, ужичког и рудничког краја, бранећи Ужичанима да дођу у помоћ опкољеном Карановцу. Кад је Карановац прешао у власт Срба, више није било потребе за стражарима према Ужицу, те је Карађорђе отпратио Јакова са војском у Соколску нахију, да је ослободе од Турака.⁸¹ Крајем маја 1805. Јаков је обавестио Карађорђа да нема потребе да се страхује од босанске војске, и да је одбрана дринске обале довољно осигурана са чак само сто бораца. Око 1. априла стање је било

75 Ј. Арсенијевић-Баталака, н.д., I, 211.

76 К. Пенадовић, Карађорђе, I, 104.

77 СБА II (1936), 28 (Ср. Карловци, 11. II 1805).

78 Д. Јаиковић, Француска штампа, 93.

79 СБА II, 76 (српске поглавице у писму надвојводи Карлу од 27. III 1805).

80 Первое сербское восстание 1804-1813. и Россия, кн. I, Москва 1980, 348.

81 К. Протић, Ратни догађаји, 165, 168, 178.

друкчије, јер је Мус-ага са придошлицама радио на образовању моћне снаге којом би напао Србе. Јаков је о томе такође известио Карађорђа.⁸² Турци из Зворника али и други Бошњаци су концем јула 1805. покушали да изведу обухватан напад на устанике, држећи се Зворника као оперативне базе снабдевања и наоружања. Тада су у Шапцу седели познати Бего Новљанин и Мус-ага са 300 зворничких Турака, док је главни део зворничке стратегијске групације (од 2000 људи) био смештен према Ужицу.⁸³

У току 1805. године Јаков Ненадовић је имао ранг главног заповедника Ваљевске и Шабачке нахије. На свим актима упућиваним од устаничког руководства на разне адресе Јаков се јавља као други потписник међу устаничким старешинама, одмах иза Карађорђа.⁸⁴ Некад се изричито потписивао као командант Ваљевске и Шабачке нахије.⁸⁵ То друго место обезбеђено му је и приликом потписивања представке устаничких вођа султану 12/24. јануара 1806. године у Остружници.⁸⁶ Јаков је важио као најстарији од нахијских старешина, иако није био цивилни него војни руководилац.⁸⁷ Једино је Јанко Катић од предводника Београдске и других нахија био у стању да Јакову угрози поменути ранг. Јаков и Јанко су 4. маја 1805. године преговарали са изасланицима влашких бојара.⁸⁸ У представци султану (из Пећана, априла 1805) Ваљевска нахија стављена је на прво место; за њу су се потписали прота Матија Ст. Ненадовић, кнез Пеја Јанковић, Живко Дабић, Васа Велимировић, кнез Милан Кедић, Бранко Николић, Живан Калинац, Коста Михаиловић, Марко Ацић и Јуриша Михаиловић. Према њихових десет потписа више је имала само Београдска нахија са 14, док су све остале имале мање.⁸⁹ Мада је Јаков признао Карађорђу првенство војног старешине, он се у својим мислима морао повести питањем: Зашто да је Карађорђе врховни заповедник и старешина? Вук Караџић наводи да се Јаков Ненадовић понео као човек који је набавио прве топове и имао редовно и обезбеђено снабдевање цебаном из Срема, па и што је освојио Шабац.⁹⁰ Карактеристично је да је прота Матија крајем 1804. године, на питање устаничких посланика који је врховни господар, одговорио да немају никаквог врховног старешине, него да свака нахија има своје предводнике који се онда о општим стварима договарају међу собом. То је било за време бављења у Русији, где је један руски „господин” предложио да у таквој ситуацији поставе бар

82 СБА II, 139-40 (Земун, 4. VI 1805), 85 (Земун, 4. IV 1805)

83 Исто, 154 (С. Митровица, 4. VIII 1805)

84 Исто, 50, 133.

85 Р. Перовић, н.д., 101.

86 СБА III (1937), 13.

87 В. С. Караџић, Грађа, 68-9.

88 СБА II, 110, 111-12.

89 Ј. Арсенијевић-Баталака, I, 165; Р. Перовић, н.д., 124.

90 Исто, 120.

један „совјет”. То је проти Матији и посланику Јовану Протићу било по вољи, јер су знали да ће се са тиме лако сложити Јаков Ненадовић, Миленко Стојковић (који је Протића одредио за представљање у Русији), како би мало сузбили Карађорђеву власт.⁹¹

Јаков Ненадовић је покренуо идеју о успостављању Правитељству-јушчег совјета, што је идеја била Боже Грујића и Проте Матије. Српске старешине нису знале шта би био предмет надлежности и рада совјета. Јаков, Јанко Катић и други господари сигурно су осећали да ће совјет зауздати Карађорђеву осионост, док је Карађорђе рачунао да ће њиме плашити Јакова, Катића и друге који би могли да му се противе.⁹² Совјет за време свог бављења у Вољавачи и Боговађи само је судио и тек се у Смедереву стао мешати у земаљске одредбе и старати се да себи присвоји управну, цивилну власт.⁹³ Јаков Ненадовић је изнео предлог о совјету након освајања Карановца и предаје Ужица. Он је позвао Карађорђа да о Великој Госпојини дође у манастир Боговађу да се о томе договоре. Карађорђе је одобрио идеју о скупштини, али није хтео да иде у Боговађу, него је сазвао нахијске представнике у село Борак (Београдска нахија). То заседање се окупило тек пошто је Карађорђе разбио Хафис-пашу. Председник Совјета постао је Прота Матија⁹⁴, што је ваљда имало да значи давање другог места породици Ненадовића. Јаковљев старешински положај може се осетити и приликом предаје Ужица (крајем јула 1805): ужичка градска музика прешла је Јакову, као поклон Али-паше Видајића.⁹⁵ Нико други од устаничких господара није тада имао музичку банду.

III. Година 1806: непрестане борбе у западној Србији

Година 1806. од самог почетка па до краја лета и затим опет крајем године била је испуњена тешким борбама па је и само насеље Ваљево страдавало у тим конфротацијама. С обзиром да се у тим борбама Јаков Ненадовић, врховни заповедник западне Србије, показао као човек од послова, примењујући преговоре, примирја и дуготрајне опсаде а не као војсковођа који се не плаши ризика од бојева прса у прса, његова старешинска звезда почела је да тамни.

Јаков Ненадовић је крајем 1805. године доста српских војника сакупио и довео до обале речице Думаче и Добравице с циљем да кад буде погодна с том војном силом нападне на шабачку тврђеву и поседне је. Освајање Шапца би знатно дигло његов рејтинг као „господара”. Кад су то разазнали Турци Шапчани, нејаки да се сами

91 В. С. Карацић, Грађа, 61.

92 Исто, 62.

93 Исто, 63

94 Исто, 61-2; Ј. Арсенијевић-Баталака, I, 175.

95 Р. Перовић, н.д., 131. – За борбе око Ужица у то време вид.: Б. Храбак, Ужице између србијанских устаника и босанских Османлија 1804-1807. године, Ужички зборник XIV, Т. Ужице 1985, 37-71.

одбране, замолили су подршку босанских Турака. Зворнички капетан Мехмед-паша Видајић, који се у међувремену измирио са својим робусним синовцем Али-пашом, послао је Шапчанима почетком 1806. године појачања. Та ордија прелазила је из Босне на Ранитовачу, код Лешнице, и то у мањим групама.⁹⁶ Кад је Фејза капетан пошао из Лешнице дубље у Мачву, сусрео га је (5/17. јануара) на путу код Новог Села поп Лука Лазаревић, убио га и његове људе потиснуо назад ка Лешници и Ранитовачи.⁹⁷ Неколико дана након тога искупили су се Бошњаци на Ранитовачи у већем броју и покушали су да пођу у Шабац. У сусрет им је изашла устаничка војска, на челу са старешинама поп Луком и Цинцар-Јанком, Петром Молером, Петром Јокићем и Бакал-Милосавом, а после тога је тим српским одељењима довео појачање Живко Дабић. Две војске су се потукле на Жичном Пољу па на Лешници и Ранитовачи. Судар је био јак и дуготрајан а борци обеју страна упорно су се опирали. На глас о тешком окршају Србима су стигли у помоћ Карађорђе и Јаков Ненадовић, па се борба продужила. Ратиште се развукло чак до Новог Села. Тада су рањени (17/29. јануара) Карађорђе у врат и Јаков Ненадовић у главу, тако да су устаници били приморани да се повуку ка Церу. Карађорђе је отишао у манастир Чокешину да се лечи. Опазивши да ће Турци продрети до Шапца преко Мачве и Китога, он је, оставивши нека одељења на Церу, сишао у Дубље. Ту се није дуго задржао. Кад су Бошњаци приспели до Китога, Карађорђе је отишао у Белотић. Одатле је, газећи по ритовима и барама, стигао уз путовођење Милована Грбовића у Метковић, одакле је отишао даље у Јеленчу.⁹⁸

Пре развијеног наступања Босанаца, и Срби су покушали да пређу Дрину у њеном доњем току, како би са леђа угрозили зворничку тврђаву и спречили прелажење Турака из тога војног логора у Србију. Кад то није успело, опсадне трупе око Шапца поштриле су обруч. На десној обали Дрине подигли су мања утврђења на изложеним местима.⁹⁹ Поштрену опсаду извели су Јаков Ненадовић и Лука Лазаревић, док је град јуначно бранио Зворничанин Абдулах Видајић; он је тврдио Аустријанцима да неће пустити шабачки град у руке муртада и ешкије (издајника и лупежа). Шестога јануара (по новом) молио је Славонску команду у Петроварадину да му допусти да у Босну преко угарског подручја пошаље курира који би известио босанског валију о мучном положају шабачке посаде. Наступом према Шапцу босанска војска је требало да олакша устанички продор уз Ибар према Новом Пазару. Прелаз преко Дрине нових босанских одреда вршен је на подручју Јадра и Рађевине, чиме није прекршен уговор о неинтервенцији који је био закључен између српских устаника и бошњачких феудалаца, јер су

96 К. Протић, Ратни догађаји, 185-6.

97 М. Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија, 437.

98 К. Протић, Ратни догађаји, 186-7; Ј. Тошковић, Односи, 94.

99 Ј. Тошковић, Односи, 90.

те области у управном смислу припадале зворничком санцаку.¹⁰⁰ Устаници су према Шапцу у првој половини јануара приређивали и јурише на град. Иако је у Крупањ стигло из Зворника 500 бораца, касаба је спаљена и предала се устаничким старешинама.¹⁰¹

После турске колоне од Зворника у правцу Шапца, кренула је и војска Хаџ-бега из Сребрнице правцем од града Сокола с намером да заузме Ваљево. Пред том касабом у том моменту налазио се Јаков Ненадовић с одредом који је био много слабији од Хаџ-бегове колоне. Да појача одбрану Ваљева, Карађорђе је одмах упутио Грбовиће и Дабића у помоћ Јакову.¹⁰²

Последњих дана јануара 1806. године рањени Јаков Ненадовић отишао је у Ваљевску нахију. Поп Лука Лазаревић такође се разболео, тако да је на пољу према Дрини и Шапцу остао много чвршћи, одлучнији и одговорнији Карађорђе.¹⁰³ У исто време, док је устаничка војска била распоређена око Јеленче и до Метковића, Турци који су свом снагом грабили терен да се докопају Шапца, дошли су 30. јануара под командом Хасан-паше сребреничког у Шабац, и не обазирајући се на укопане Србе.¹⁰⁴ Већ сутрадан, као прави ратници, босански Турци су изашли из града и напали су Србе у Јеленчи, где је Карађорђе повукао сву војску која је дотле била расута, на Думачи и око Добраве. Устаничка војска била је милицијског типа а не регуларна која је живела одвојена од куће, по војним логорима, те је Бошњака увек било више на лицу места него Срба под оружјем. Многи устаници који су се преганјали по мачванским глибовима током јануара повукли су се кућама на одмор, немајући довољно поуздања у себе. То су опазили Турци, па су код Јеленче извели више дрзак него смео напад.¹⁰⁵ Срби су се најпре добро држали, али су затим почели да малаксавају. Ситуацију је спасио долазак Петра Молера са калуђером Партенијем, Јованом Беловом и другим мањим старешинама Турцима иза леђа.¹⁰⁶ Од напада са бока и притиска са леђа Бошњаци су се уплашили, одрекли се даљег насртања и извукли са попришта, вративши се у Шабац.¹⁰⁷

Јаков Ненадовић није пошао 19/31. јануара на Саву да од митровачког трговца Димитрија Пуљевића преузме наручену муницију, него је том трговцу поручено да настави набавку стрељива и кумбара.¹⁰⁸ После 31. јануара није било озбиљнијих судара, осим што су се

100 А. Ivić, *Dokumenti o ustanku Srba pod Karadordem Petrovićem*, *Vjesnik Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog arhiva*, Zagreb 1920, 25; Ј. Тошковић, *Односи*, 94.

101 СБА III, 4 (Беч, 7. I 1806), Архив САНУ бр. 394; М. Ђорђевић, н.д., 244.

102 К. Ненадовић, *Карађорђе*, I, 122.

103 Р. Перовић, н.д., 158 (Кленак, 30. I 1806).

104 М. Ненадовић, *Мемоари*, 102.

105 К. Протић, *Ратни догађаји*, 187-88.

106 М. Ненадовић, *Мемоари*, 102.

107 К. Протић, *Ратни догађаји*, 187-88.

108 Р. Перовић, н.д., 155 (Шабац, 19. I 1806).

патролна одељења сусретала по мачванским путевима и измењивала ватру. Устанички одреди током фебруара 1806. држали су положаје: војска под командом Ненадовића и Катића у селу Вукашићу, одред Луке Лазаревића на ваљевском путу, војска ваљевске Посавине у селу Ориду, према Београду, део шабачке војске у селу Мрђеновцу и код ушћа Добраве у Саву.¹⁰⁹ На истим позицијама Срби су се налазили за време затишја које је на дринском ратишту настало фебруара 1806. због делимичног повлачења турске војске.¹¹⁰ На настанак и стварног примирја утицали су и колебљиви елементи ваљевских устаника. Мада је турски притисак попустио одласком Бошњака из Шапца, страшљиви устаници почели су се предавати, склапајући тиме неко неуговорено примирје. Аустријски извештач из Кленка 12. фебруара (по новом) потврдио је појаву страха и код Турака од каквих пролећних подухвата устаника. На српској страни слабости су испољавали сеоски кметови и кнезови који су одлазили Турцима, силом принуђавајући радикалније елементе да им се покоравају.¹¹¹

Док је северна бошњачка војска, везана за Шабац мировала, јужна сребреничка колона са фронта Зворничана која је под командом Хаџ-бега надошла од Сокола дејствовала је врло активно. Босански валија је (1/13. фебруара) јавио Сарајлијама да и сам намерава да ускоро крене на Дрину.¹¹² Већ 3. фебруара Хаџ-бегове трупе стигле су у Бранковину, спаливши уз пут не само многа села него и бранковачку цркву и домове Ненадовића. Јаков Ненадовић се даље повукао на Близонски вис, одакле су га Турци одбацили до реке Уба. Треба констатовати извесну деморализацију ваљевске војске. Ту је стигло појачање које је хитно упутио Карађорђе. Тако ојачани борцима из средњег дела Србије, Срби су напали турке, прешавши претходно Уб, и поново избили на Близонски вис. Бошњаци су одступали према Ваљеву, палећи на повратку села, те су тако стигли до Словца. Устаници су их стигли, те су Бошњаци отишли на конак у Ваљево. Сутрадан су Турци запалили варош и кренули су ка Соколу. Следеће ноћи коначили су у селу Остружњу, код хаџи-Бишћине куће.¹¹³ Јаков Ненадовић је наступ јужне бошњачке колоне оценио као турску превару, изведену „через једног шпиона”.¹¹⁴ У погледу паљевине села признао је да су и Срби муслиманима доста палили и робили, те се томе није требало чудити, јер је то био одговор.¹¹⁵ Јаков Ненадовић није помињао помаму устаничких првака

109 А-Сану, бр. 397; Ратник бр V/1938, стр 100.

110 М. Ђорђевић, н.д., 275-6.

111 А-САНУ, бр. 399, 401; М. Ђорђевић, н.д., 260.

112 S.F. Kemura, Prvi srpski ustanak pod Karadordem od godine 1219-1804. do godine 1279-1862, Sarajevo 1916, 51.

113 М. Ненадовић, 142; М. Ђорђевић, н.д., 257-8.

114 К. Протић, Ратни догађаји, 194-5; К. Ненадовић, Карађорђе, I, 122.

115 Р. Перовић, н.д., 159, 162 (логор у Вучетићу, 20. II по старом календару).

за Шапцем, где је очекиван богат плен и преузимање кућа, препуштајући села нахије својој судбини, тј. на милост и немилост Турака.

Карађорђе се за то време налазио око Јеленче са 600 људи које је одвојио од шабачке опсаде. Одатле је писао Јанку Катићу у Рогачи и Вулићевићу да што пре дођу у помоћ јединицама око Ваљева. На речици Думачи оставио је буљубашу Нинка са мањим одредом, па је и сам кренуо с војском ка Ваљеву. Тај покрет био је пре 26. јануара/7. фебруара, јер се у извештају из Кленка од тога дана за устаничку војску испред Шапца каже „чекају на Ђорђа и његову трупу.” Кренувши из Коцељеве, врховни вожд се није задржао у Ваљеву, него је отишао у Осечину на конак. Како није имао довољно снаге према Турцима који су били у Остружњу, послао је део бораца у шуму Турцима за леђа, те они из непосредне близине оборе неколико плотуна. Турци се узнемире, да не буде окружења па крену ка Соколу и Босни.¹¹⁶ Војска око Шапца била је за то време неактивна, чекајући да се Карађорђе врати да се одлуче „Шабац обколети и Дрину првим каналом бесецовати”.¹¹⁷ Карађорђе је са свега 50-60 момака око 25. фебруара стигао преко Коцељеве на Уб.¹¹⁸

У Ваљево су пристигли Јанко Катић и Јаков Ненадовић, видевши да се Карађорђе није упутио опсађивачима Шапца. Њих двојица преко планинског венца спустили су се у Соколску нахију, где су попалили муслиманска села Доњу, Дрљачу и Бачевце.¹¹⁹

Прикупљање бошњачких чета за валијин покрет на Србију трајало је преко целе зиме. Људима из дубине Босне се није ишло у крв. Према неким вестима, док су се устаници припремали да јуришају на Београд, на Дрини се, крајем фебруара и почетком марта, окупило око 2500 Турака. Гласине су узнемириле устаничке старешине које су решиле, супротно Карађорђу, да се повуку испред Београда а да своју војску крену на Шабац, како би пре дошли до плена, и то пре него што дође под Шабац главна ордија босанског валије. Кад је српска војска стигла под Шабац, извршена су два неуспешна јуриша на град. С неколико топића с којима су располагали, устаници су слабо крњили градске зидине, надајући се да се град неће дуго одржати јер је војсци у тврђави понестало муниције. Простор између Шапца и Дрине покрила су мања устаничка одељења. Кад се једне ноћи одред од 400 Бошњака искрао из Шапца да се врати у завичај, у једном теснацу, вероватно у Китогу, сачекан је и сасечен.¹²⁰ Обезбеђења су постојала и на другој страни, на београдском друму. Ту у Вукушићу један шанац је заузео Јанко Катић са делом ваљевског људства, пошто се оно вратило од Сокола. Заседу на прилазу Ваљеву поставио је поп Лука, у месту Церовцу. Ваљевски Посавци држали су Камену ћуприју на Добрави код Орида.¹²¹

116 К. Ненадовић, Карађорђе, I, 123; М. Ђорђевић, н.д., 257.

117 Р. Перовић, н.д., 159 (Кленак, 7. II 1806).

118 К. Ненадовић, Карађорђе, I, 122-3.

119 Исто, 123.

120 М. Ђорђевић, н.д., 276.

121 К. Ненадовић, Карађорђе, I, 123.

Без обзира на претрпљене губитке при походу на Ваљево, одељења војске босанског валије пребацивала су се преко Дрине, пунећи ужичку тврђаву.¹²² Аустријски надвојвода Карло писао је сераскеру румелијске војске (8. марта по новом) да је цар Франц I посредовао код султана у ствари измирења народа у Србији, те је предложио сераскеру да обустави непријатељства према Србима до завршетка преговора. То су имали да учине и паше са босанске стране и из Видина. Зворнички паша није хтео да прихвати препоруку док не чује да је аналогно поступио и Крађорђе.¹²³ Зворнички заповедник није много хајао како ће се држати Јаков Ненадовић, који у његовим очима није представљао војника. Једна београдска штафета из београдског штаба донела је писмо у том смислу зворничком паши.¹²⁴

Крајем марта и почетком априла 1806. године ниво воде на Дрини се спустио. То је омогућило бошњачким јединицама да преброде реку и нападну устаничке положаје. Прелаз преко Дрине са 1500 Турака обављен је почетком априла код Лознице. Пошто су потисли устаничке предстраже, турски аскери су без сметње дошли до шуме код Новог Села. Ту су наишли на главнину српске војске која их је дочекала плотунима. Бошњаци су ту оставили 5-600 мртвих другова и брзо су се повукли ка Дрини, где се други контингент трупа спремао да обави десант. Турци су ипак остварили своју замисао да на десној обали Дрине образују дугачак утврђени мостобран. Реку је прешло 3000 војника и предузете су акције да се нападну устанички положаји. Не знајући за турске ратне планове, Срби су се повлачили да нападаче повуку у дубљу унутрашњост, подаље од база за снабдевање. У једној великој шуми, која је устаницима послужила као заклон у случају повлачења, Турци су опкољени. У борби која се развила Бошњацима су нанесени велики губици у људству.¹²⁵

У међувремену и друга турска колона је прешла Дрину и борба се развила дуж обале, где су Турци настојали да образују мостобран и пребаце и остале трупе, коње и топове. То пребацивање је извршено у току истог дана. Устаничким заповедницима морало је бити јасно што одмах после савладавања првих ешелона нису пошли да јачим снагама на Дрини онемогуће касније пребацивање непријатељских снага. Десантне трупе су се утврдиле на положајима код Бадовинаца. Докопали су се и погодних положаја на Теочаку и Медведнику.¹²⁶

Јануарско-фебруарска офанзива Бошњака доживела је своју репризу месеца априла. Поред северне групе одреда активирала се поново и јужна под заповедништвом Хаџ-бега. Он је послао Османа Џору са 6000

122 СБА III, 31 (Земун, 3. III 1806).

123 Исто, 59 (Беч, 8. III 1806).

124 Исто, 84-5 (Петроварадин, 20. III 1806).

125 М. Ђорђевић, н.д., 277.

126 Исто.

бораца у Ваљевску нахију. Цора је долином речице Пецке надирао ка Свилеуви. Село је спаљено. Лука Лазаревић и Дабић су се повукли на север, на десну обалу Уба, како би Хаџ-беговој колони пресекли пут ка опседнутом Шапцу, где су сматрали да Хаџ-бег намерава да дејствује. На Уб су дошли и Цинцар Јанко и устанички предводник Веса. Јаков Ненадовић је заузео положај на левој страни реке, тј. са северозапада. Увече око 22 часа сложено је изведен удар на Турке, који су се већ почели повлачити, те су заноћили између Уба и Чучуга. Правци наступа Бошњацима ка Ваљеву, Шапцу и Коцељеву били су затворени. За случај неуспелог судара, устанички борци су имали да се окупе око села Бранковине. Борба је трајала током целе ноћи. Завршни ударац устаници су задали сутрадан у зору, око 3 часа. Борбе су вођене прса у прса. Два турска барјактара су већ ускочила у импровизован устанички шанац. Али, ту је био и крај, јер су од Ваљева стигли свежи борци које су водили Петар Молер и Грбовић. Бошњаци су најпре потиснути на запад. Они су затим почели да се повлаче уз речицу Уб. Ту је погинуо заповедник турске војске Осман Цора. У борбама ка Ваљеву и посебно у ноћном клању Турци су изгубили 2800 људи. Дотерани су до Пецке. Ту су се раздвојили: коњаници су кренули северозападним правцем према Јаутини, док је пешадија отишла у југозападном смеру, ка Јеловој Брези и Соколу.¹²⁷

После борбе око Ускрса Срби су се поново вратили под шабачке бедеме, те су још једном неуспешно покушали да град заузму јуришем. Маја месеца устаници су се искупили на Добрави и у селу Варни, где су још раније изградили пољско утврђење. Спремајући се за напад на шабачку тврђаву, Срби су отели од Шапчана једну шајку Мус-аге Фочића, на којој је био један топ, после донесен под градске бедеме да баца пројектиле на правцу напада.¹²⁸ Напад на град требало је да буде ноћни, 13/25. маја.¹²⁹ Устаници су попалили сав турски баир сем три-четири куће. Пришли су зидинама у две колоне; прву је водио Живко Дабић на горњу тврђаву а другу Цинцар-Марко на доње тврђавске вратнице. У време док су се те две колоне приближавале тврђавским платнима, пушкарајући се са опсађеним на бедемима, навезао се Цинцар-Јанко на Сави са шајком пуном српских војника, са задатком да продре у доњи део тврђаве кроз капију која је водила на реку. Добро испланиран план није могао бити изведен или зато што на шајки и при лаганој низводној пловидби није било вештих лађара да пловило отргну речној матици и усмере ка обали наспрам водене капије или је оне који су управљали шајком омела густа помрчина. Лађа је опловила тврђаву и наставила да плови даље. Кад су нападачи сазнали за неуспех искрцавања и уношења ватре у доњу капију, одступили су у зору са баира, претрпевши доста губитака од Турака са

127 К. Ненадовић, Карађорђе, I, 130: М. Ђорђевић, н.д., 277-8.

128 К. Протић, Ратни догађаји, 188.

129 М. Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија, 496.

градских зидина. Око сто Срба који су се сместили у рову тврђаве остали су у шанцу целог дана (14/26. маја), кријући се од зрна са бедема и тек следеће ноћи су се извукли по мраку.¹³⁰

Стање под Шапцем види се из извештаја аустријског капетана Косте Јовановића из Кленка (од 12/24. маја). Срби су тада били распоређени од речице Добраве до планине Цера, док је други део војске Ваљевске нахије био ређе разврстан од Цера до тврђаве Сокола. Заповедници над четама Ваљевске нахије били су: прота Матија, поп Лука Лазаревић (који се титулише као војвода), Живко Дабић и Стојан Чупић (који није био из те нахије). Два дана раније (10/22. маја) вођени су на аустријској територији разговори о закључивању мира, али се преговори нису завршили нагодбом пошто Хасан-паша сребренички није смео оставити град, па је тражено да он остане у њему уз одред од 400 људи, док би остали Турци напустили град. Такве услове српски преговарачи нису хтели да приме. Разговоре је закључио прота Матија рекавши: „Од данас да знате: више нити ви мени нити ћу ја вама писати, дакле одједнако хоћемо се другојачије и ближе разговарати.” Турци нису имали хране у граду, али су је ипак добили из аустријског Срема. Кад су им аустријски команданти смањили квоту на 20-30 хлебова дневно, опсађени су се побојали да ће град морати предати и без метка. Капетан К. Јовановић је сувише оптимистички предвиђао да град под таквим режимом исхране неће издржати више од три дана. Неки Никић из климентског села Никинаца донео је товарни пасош од Славонске команде који је дозвољавао извоз Турцима 25.000 ока брашна и 20.000 ока јечма. Тако су Аустријанци спречили предају града без борбе. Ноћу 23-24. маја део посаде (између којих и сам паша) побегли су из града, али су у Китогу наишли на одељење од свега 70 Срба који су Турке разбили, при чему је на разбојишту остало 14 турских лешева, 14 миздрака и 12 челенки. Јаков Ненадовић са 600 људи и великим топом пошао је на Београд. Буљубаша Стојан Чупић који је дотле руководио Мачванима, са сто бораца преко доње Дрине прешао је у Босну да пали села и тако врати паљевину мачванских села.¹³¹

Чак и неуспели напад био је устаницима од извесне користи, јер је смањен број ефективних бораца у Шапцу и спласнуо је борбени елан. Дошло је до распре са заповедником тврђаве Абди-пашом Видајићем, који је убијен јер је спречавао одбегивање људи.¹³² После српског напада на град Бошњаци су се побојали да град ипак не пређе у српске руке, те су поново преко Дрине упали у Мачву с доста јаким снагама, пленећи плодну равницу и надирући ка Шапцу. Против таквих прелазника стражарили су у Китогу прота Смиљанић, Стојан и Никола Чупићи. После дужег пушкарања Турци су сузбијени, а највећи сукоб одржан је 23. маја/4. јуна. Независно од тих конфротација Дервиш-бег

¹³⁰ Исто.

¹³¹ Р. Перовић, н.д., 184-5 (Кленак, 24. V 1806).

¹³² М. Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија, 497.

из Градашца упао је у Мачву и уграбио од Мачвана доста плена. Кад се са пљачком враћао преко Бадовинаца, прота Смиљанић му је препречио пут разбио га и одузео плен.¹³³ У исто време Стојан Чупић је добро очерупао Турке, стојећи у салашу Али-аге Видајића. Разгром Бошњака настао је 27. маја/8. јуна, кад је Чупићу дошао у помоћ Лука Лазаревић са Живком Дабићем. Пошто је завршио земљано утврђење, сутрадан је послато око 200 бораца на Бадовинце да заподену кавгу и измаме Турке из њиховог пољског утврђења. Турци су изашли на отворено поље, а Срби су привидно бежали и навлачили гониоце на добро постављене и осигуране заседе у којима је чекао Стојан Чупић и његови помоћници. Чупић је отварао плотуне с леђа вешто заведеним Бошњацима, који су трпели знатне губитке. Најзад су ушли у смртоносни теснац Китог, где је том приликом оставило кости 116 Бошњака, док је 115 тешко рањено. Неки су изгинули и у бадовиначком шанцу, кад је један српски топовски пројектил случајно погодио барутно складиште.¹³⁴

О таворењу Шапца у међувремену говорио је извештај капетана Константина Јовановића из Кленка (од 19/31. маја). Тога дана Срби су под командом Јакова Ненадовића опколили Шабац, у коме се још увек држао Хасан-паша сребренички са 5-600 сабораца, док су стоку напасали око града. При једном налету Срба део марве је отет, јер је само један мањи део могао на брзину бити утеран кроз уска градска врата. Опкољени су стекли дозволу аустријских власти да храну превозе из Срема, али су се Срби спремили да пресеку тај тунел за снабдевање града. Почетак је представљала отета шајка која је узнемиравала пребацивање хране. Пуковска команда, плашећи се изгреда приликом пребацивања терета у Шабац одлучила је да до даљег обема странама одобрава само редуцирани квантум хране преко својих трговаца. Капетан Јовановић је поправио своју ранију прогнозу, повећавајући одржавање Шапца на осам дана. Јаков Ненадовић је са хиљаду људи од Београда дошао у Шабац 30. маја. Лука Лазаревић је Турке на Дрини разбио и територију до Дрине осигурао 27. маја. У тим граничним сукобима у Мачви погинуло је три бошњачка капетана. Иако извучени из бадовиначког шанца и у великој мери побијени, Турци су ипак и даље држали Бадовинце у својим рукама. Трећега јуна у 20 часова сами Турци су попалили турски Баир, а само су четири куће остале јер нису могле сагорети. Тога дана је осам Турака убијено изван градских зидина.¹³⁵

Наредне недеље бошњачка војска од 12.000 људи почела је прелазити Дрину. Прве јединице утабориле су се у Црној Бари, али су их ту дочекали устаници Јакова Ненадовића. Пре преласка реке Турци су опљачкали српаку рају са босанске стране.¹³⁶

133 К. Протић, Ратни догађаји, 190.

134 М. Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија, 497; К. Протић, Ратни догађаји, 190-1.

135 Р. Перовић, н.д., 191-2 (Кленак, 1. VI 1806).

136 СБА III, 162 (Св. Петар, 7. VI 1806).

Један аустријски извештај из Панчева даје податке о броју бораца који су се налазили под командом Јакова Ненадовића. Тих људи било је око 10.000. од чега је под његовом непосредном заповешћу стајало 1500 и бимбаша (мајор) В. Чарапић командовао је са 2000 пешака и 800 коњаника, Станоје Главаш је заповедао са 1800, буљубаша (капетан) Милан са 1500, буљубаша Стако са 1700 војника.¹³⁷ Ненадовић је са својим „корпусом” учествовао у другој половини јуна у борбама за ослобођење Ужица. Град је дуго одолевао и Аустријанцима у Костајници није изгледало да ће дочекати судбину Ваљева. Место за обједињавањем свих бошњачких снага на Дрини био је и надаље Зворник. У Ужицу је боравила и војска скадарског паше, тако да их је сједињених са босанским трупима у Зворнику било укупно око 30.000 људи.¹³⁸

Крајем јуна (13/25) Јаков се са својом војском поново налазио под Шапцем. Његови борци продрли су кроз доњу, мишарску капију у град, дошавши до топовских апласмана, али се нису међусобно добро разумели, иако су имали времена за пуни удар. Ненадовић није био спреман да прими ризик и да иде на веће губитке; чекао је компромис и предају града. Кад су се Турци пренули и бесно пошли према упадацима, Србима је преостало да се спасавају бекством. Том приликом су двојица погинула а 12 их је допало рана. На другој капији опсађивачи нису ни покушали улазити. Сутрадан (14/26. маја) борбу с Турцима водило је само одељење од сто људи, уз један топ на суву и један на шајки. И поред сталног пуцања, људи нису напуштали своје борбене положаје, а Турци нису хтели излазити изван града. Укупни устанички губици били су: 9 мртвих и 15 рањених.¹³⁹ Маса војника држала је обруч јер је очекивала скори пад града и плен.

Из тога времена посебно је занимљива бујурулдија босанског валије, Мехмеда Хусреф-паше (18/30 јуна) народу и старешинама Мачве: даје им се амнестија пошто су изјавили да ће бити послушни султану и босанском везиру односно суду подложни.¹⁴⁰ Пре тога је паша позвао Јакова Ненадовића који се налазио код шабачког шанца да дође у Зворник ради преговора о смиривању. Јаков, не поуздавајући се у пашине гаранције, послао је (пре 28. јуна) синовца проту Матију. Према доцнијем извештају, одабрани кнезови и сеоски кметови из Шабачке нахије свакодневно су одлазили везиру у Јању, који их је даровао чоханим кафтанима, што је значило да их потврђује у старешинском достојанству.¹⁴¹ Такав обрт ситуације пред наступање валијине војске није се очекивао. У Бечу, на пример, 4. јула су очекивали српски напад према Зворнику.¹⁴² Преговори Ненадовића и њихових нижих заповед-

137 Исто. 115 (Панчево, 16. VI 1806).

138 Исто, 198 (Костајница, 22. VI 1806), 201 (Загреб, 23. VI 1806).

139 Р. Перовић, н.д., 193-4 (Кленак, 15. VI 1806).

140 Р. Перовић, н.д., 194 (Травник, 18. VI 1806).

141 СБА III, 182, 182-3; М. Ђорђевић, н.д., 308.

142 СБА III, 236 (Беч, 4. VII 1806).

ника створили су пометњу у редовима мачванских устаника, што су искористили валијини Бошњаци, који су првих дана јула прешли Дрину и са Турцима код Бадовинаца кренули ка Шапцу. Око 5000 турских војника под командом Сулејман-паше Скопљака, Хасан-паше и Синан-паше Сирчића без икакве препреке продирао је Мачвом, у пратњи кнезова из предатих кнежина и дошли су 5. јула под Шабац. Војници су се утаборили поред Саве, између градских зидина и речице Думаче. Тако је босанска војска без борбе обавила прву фазу планираних операција. У исто време спремао се Хаџ-бег са сребреничком војском да пређе Дрину. Он је прешао реку и (10/22. јула) улогорио се на планини Рожњу, спремајући се да наступи ка Ваљеву, а одатле низ Колубару и низ Саву на Београд. То је требало да буде претходница велике бошњачке војске која је планирала марш под Шабац а затим ка Београду; претходница је имала само да разбије заседе на друму.¹⁴³

О тешкој ситуацији у северозападној Србији, посебно у Шабачкој нахији постоји извештај пензионисаног капетана К. Јовановића. Прављење мира капетан је тачно оценио као самозаваравање устаничких старешина и варање народа. Срби су покварили своје шанчеве и изравнали земљу на редутима. Паша Скопљак и Сирчић боравили су у пољу под својим шаторима уз 200 војних шатора, док је Сребренчанин Хасан-паша преузео управу у Шапцу. „Наши поглавари Јаков и Лука”, јављао је капетан, „завукли се к Ваљевској нахији у буцак, пак одунда гледе гди се вилајет роби. Турци овде на скели казују да се већ 3 тала Шабачке нахије Турком предало, но само јоштер један тал није се предао, и тај кажу да је дошао на предају /... / Сада Турци готово жито жању и коње њиове ране.” У успостављеном логору Турци су имали четири топа. Поред тога, један паша са 2000 људи у Бадовинцима се утаборио, док је валија био под Зворником са 3-400 људи. Хаџ-бег сребренички са 2000 војника тек је требало да од Сокола удари на Ваљевску нахију. У плану је било да 20.000 људи скадарског Ибрахим-паше из Вишеграда пођу на Србију. Главне устаничке вође Карађорђе и Јанко Катић располагали су само са 5-6000 бораца који су имали да похитају у западну Србију. Народ је бежао на још слободну територију. Турци су опљачкану стоку превозили на продају у Срем, али је локални аустријски потпуковник забранио даљу продају опљачкане марве.¹⁴⁴

У таквим скрбним условима делује невероватно да је Јаков Ненадовић џлокирао Шабац да би послао синовца Матију на Зворник, главну турску базу на Дрини.¹⁴⁵ Још је особеније правдање двају Ненадовића у писму митрополиту Ст. Стратимировићу (22. јула/3. августа) којим су побијали гласове да су имали намеру да помоћу Турака преотму власт Карађорђу. Постојале су и гласине да их је врховни вожд ухапсио и чак посекао.¹⁴⁶ Ипак, чудна жеља Ненадовића да се нагоде са босанским

143 Исто, 251-3 (Стара Оршава, 12. VII 1806), 299-300 (Беч, 19. VIII 1806).

144 Р. Перовић, н.д., 196-7.

145 СБА III, 246 (Земун, 10. VII 1806).

146 Р. Перовић, н.д., 197-8 (22. VII 1806).

валијом имала је за последицу турско заузимање западне Србије. Турцима је то више одговарало него да се замајавају са тврдокорним бившим хајдуком Карађорђем. Нема довољно документације да се та сенка на кући Ненадовића више осветли.

Ваљевци пред босанском везирском војском јула 1806. били су расути. Карађорђе је прешао Колубару и уверио се да су се Шабачка и Ваљевска нахија сувише преплашиле пред Турцима, те су многи војници дезертирала из својих јединица и разишли се својим кућама да збрину породице у збеговима. Непосредно пре Карађорђа у Лајковац је из Ваљева стигао прота Матија, који је врховном команданту признао да је војна ситуација веома тешка. На то је Карађорђе издао строгу писмену наредбу Милићу Кедићу и војводи ваљевског Подгорја, Милвану Грбовићу, буљубаши Мијајлу Недићу и тамнавском кнезу Пеји Јанковићу. Заповест је гласила да људи оставе све послове и да пођу у Осечину, пред Хаџ-бега; ако би оклевао да то учини, требало би му спалити кућу а њега убити, без обзира ко то био. Рудничком војводи Милану Обреновићу и другим старешинама наложио је да дођу у Кличевац и да се сместе у тамошњем шанцу.¹⁴⁷ Та изузетна претња најтежим репресалијама постаје разумљива ако се зна да су се Ваљевци просто распршили пред Хаџ-беговом операцијом. Тачније, кад су борци Ваљевске нахије видели да горе села око Рожња, преко ноћи су напустили шанчеве под командом проте Матије и попа Луке Лазаревића и растурили се својим кућама. Схватили су да заповедници који су били свештена лица неће ићи на ригорозно кажњавање. Повољна ситуација на југоисточном фронту омогућила је Карађорђу да привуче војне резерве на западно ратиште. Јанко Катић и Сима Марковић а затим и Лука Лазаревић и Ненадовићи утврдили су се ближе реке Вукодраже, како би спречили Турцима пролаз за Београд.¹⁴⁸

Тих дана значајну улогу стекло је земљано утврђење код Братачића које су подигли Милан и Милош Обреновић. Њима су се прикључили Живко Дабић, Грбовић и Кедић из Ваљевске нахије те Мутап и Курсула из Рудничке нахије. Поменути војни команданти су три сата нападали Турке, а кад су ови прешли у противнапад, устаници су се повукли под заштиту поменутог утврђења. Турци су заустављени плотунима и грувањем једног топа. Због знатних људских губитака нападачи су се повукли са Братачића. Тако се завршио бој 20. јула/1. августа 1806. Турци су имали 300 а Срби 60 погинулих, али је рањених било доста и на српској страни. У току ноћи Михаило Недић је запалио муслиманско село Петрц, гонећи Турке при повлачењу и наносећи им нове губитке. Бој на Братачићу није потро резултате боја на Бељину и Вукодражи (19/31. јула), где се истакао Стојан Чупић, нити је могао да натера Бошњаке да изађу из Шапца камо су ушли. Бој на Вукодражи примили су одреди Јакова Ненадовића, Јанка Катића и Луке Лазаре-

147 К. Ненадовић, Карађорђе, I, 135-6.

148 М. Ђорђевић, н.д., 316, 317.

вића. Кад су се Турци споредним путем поново појавили пред Бељином, пред њих су излетела поменута тројица заповедника са својим одредима, а Турци, збуњени због енергичног налета, побегли су ка Шапцу. У гоњењу Турака погинуо је устанички вођа Јанко Катић од руке неког старог Турчина који је већ био заробљен али не и разоружан; код Петковца докопао се пушке, те свалио војводу. После тога уследила је славна битка на Мишару, у којој је значајну победу извојевао Карађорђе.¹⁴⁹ Пре него што ће поћи на Мишар, Карађорђе је, у шанцу на Кличевцу, очекивао исход битке на Братачићу и Бељину.¹⁵⁰

Судар са Турцима око 20. јула/1. августа био је и пред Ваљевом. После неуспелог покушаја примирја, чиме је Јаков Ненадовић и раније настојао да завара Бошњаке¹⁵¹, Ваљевци су се најпре од Шапца повукли ка реци Доброви, заустављајући се у селу Бучијевцима, како би зауставили прилаз својој нахији. Извештач из Кленка јавио је да су устаници напустили поменути положај код Шапца на захтев Турака. Према једној вести, поцерски кнез Илија Марковић, који се предао и кога су Турци унапредили у обор-кнеза, покушао је, по Јаковљевом налогу, да настави преговоре са Бошњацима, али у томе није имао успеха.¹⁵² Кад је турска колона Хаџ-бега напала устанике, одреди Грбовића, Кедића и Недића прикупили су се у Осечини и њима су пришли одреди Милана Обреновића, Лазар Мутап и Јован Курсула, који су се претходно сабрали у Ситарима. Карађорђе је у Осечину послао и проту Матију, који се појавио са само сто коњаника и са једним топом. По доласку Протиног одељења потиснути устаници су извршили противнапад. Турци су се препали српске резерве укључене у борбу, рачунајући да је стигла већа српска војска. Према 7000 Хаџ-бегових војника Срби су имали само 1500 пешака и 200 коњаника са два топа. Турци су се налазили у селу, а устаници по брдским косама унаоколо. Потом је уследио напад на турски ров са две стране. Један одред се поставио на брегу изнад турског утврђења, одакле се успешно могло гађати из пушака. После трочасовне жестоке паљбе, турска колона је кренула северно, као путем за Лозницу, а у ствари да зађе устаницима за леђа. Том приликом потиснула је Грбовићев одред до Јадра, а затим је низ један поток јурнула на позадину положаја Обреновића. У исто време пешадија се дигла из опкопа и јурнула је фронтално. Током ноћи Срби су сазнали да се Хаџ-бегова војска ипак спрема за одлазак. Одмах је послато одељење од 200 бораца да запале муслиманско село Петрц код Сокола. Видећи дизање пламена, Хаџ-бег се узнемирио да ће га устаници напасти с леђа, те је напустио шанац у Братичићу и повукао се на планину Рожањ. Бошњаке при повлачењу пратио је одред Михаила Недића, убијајући војнике и одузимајући коње и ратну

149 К. Протић, Ратни догађаји, 198-211; К. Ненадовић, Карађорђе, I, 136-7, 139.

150 К. Ненадовић, Карађорђе, I, 140. – О мишарској бици вид. М. Ђорђевић, н.д., 381.

151 К. Ненадовић, Карађорђе, I, 138.

152 М. Ђорђевић, н.д., 315.

опрему. После Хаџ-беговог одступања, Грбовић, Кедић и Недић заузели су нове положаје према Соколу и Рожњу.¹⁵³

Карађорђе није хтео да прихвати битку са Хаџ-бегом, задовољавајући се његовим повлачењем ка Дрини. За судар са главном бошњачком војском Сулејман-паше Скопљака, међутим, није имао довољно снаге, те се повукао. Скопљакова и Синан-пашина војска заузела је положаје на речици Вукодражи, и то управо оног дана кад су устаници потисли Хаџ-бега. Пребацивши се код Крњића, Срби су извршили ноћни напад, користећи и топове. Изјутра су се устаници повукли дубље у шуму да ту дочекају турски напад. Чувши о Хаџ-беговом неуспеху а не знајући колико бораца крије шума, Сулејман-паша се 21. јула вратио у Шабац. Стање српског ненаоружаног света било је јадно. Пред налетом Хаџ-бега до Ваљева српски цивили повукли су се чак до устаничких бораца који су се налазили у опсади Београда, док је 8000 избеглица прешло у Срем, где су смештени (1. августа) у логор код Сремске Митровице.¹⁵⁴ Аустријски извештај од 6. августа забележио је ново стање примирја пред мишарску битку. Тих дана кнезови и сеоски кметови су поново одлазили босанском везиру у селу Јањи на поклоњење. Он је држао 10.000 војника прикупљених у Зворнику. У Босни су се спремала три нова „корпуса” против Србије, из Ливна, Травника и Зворника, а скадарски паша са 60.000 аскера налазио се на маршу. Код Зворника Бошњаци су имали 12 топова, од којих два тако велика да их је вукло 40 волова. Из Сарајева је травнички „корпус” довукао барута на 40 коња. За Шабац су биле предвиђене снаге од 50.000 бораца, док је Карађорђево војска у аустријским извештајима десет пута увећана и требало је да износи 200.000 људи.¹⁵⁵

Најосетнија српска победа у време мишарске битке био је дочек турске војске у теснацу Китогу (13/25. августа 1806). Ту је сутрадан по окршају сакупљено 174 турске главе са лешева који су остављени на попришту, док је у време напада сакупљено још 18 глава. О томе боју јавио је Јаков Ненадовић капетану К. Јовановићу следеће: око 1000 Турака из шабачких логора терало је отету стоку, носећи и свој пртљаг и новац преко Китога према Дрини; колона је нагазила на заседу; кад су Турци ушли у теснац, Турци су били опкољени са оба излаза; после пушкарања извршен је јуриш; пало је наводно, 500 Турака, док су се остали разбежали по околним шумама, остављајући марву и пртљаг; ту је сабрано 1000 говеда, 300 јахаћих коња, 26 кеса (13.000 гроша) готовог новца; од погинулих Турака устаници су поодсецали само 260 глава, док су остале лешеве понели гоњени Турци. Устаницима у Китогу заповедали су неки поп Никола који јету стално седео у заседи, и Стојан Чупић.¹⁵⁶

153 М. Ненадовић, Мемоари, 196, 199, 200-4; М. Ђорђевић, и.д., 308-19; СБА III, 273 (Ковин, 3. VIII 1806), 288-91 (Ковин, 10. VIII 1806).

154 Д. Јанковић, Француска штампа, 172.

155 СБА III, 277 (Св. Петар, 6. VIII 1806).

Одмах затим (15/27. августа) на Журави у Мачви код места Дубља посечено је 19 глава, а 16/28. августа у селу Орашју Турке је дочекао одред Стојана Чупића који је донео још осам турских глава. Преко Дрине прешло је сто кола тежих рањеника. Заповедник шабачког града Хасан-паша сребренички (кога је шабачки владика Антим унапредио у везира) кренуо је из места Попова за Тузлу, покренувши и Турке који су логоровали у Црној Бари. Због поменутих пресретања преостали Турци у Мачви изван шабачког града јако су се преплашили и постали унезверени. То је дало прилику једном српском борцу да кришом оде у турски логор код Шапца, да у њему проведе неко време, да тамо посече два Турчина и да се са 50 отетих коња срећно врати у свој табор.¹⁵⁷ Турци су о сечи у Китогу дали нешто умереније податке: 200 људи терало је 1200 грла рогате марве за Зворник, од које стоке су Срби задржали 1000 глава а 200 је ипак претерано преко Дрине; погинуло је 60 а рањено је 40 Турака, дакле половина.¹⁵⁸

У логору око Шапца Турци су лежали и првих дана септембра. Храну и фураж набављали су за готов новац у Срему, а сваког дана је два-три капетана прелазило преко Раче у Босну. Према српском логору који се налазио на Мишару Турци су се укопали. Како у Срему нису могли добити ни стручак сена за коње и рогату марву, готово да стоке за посек више и нису имали, а гладни коњи су обрстили шуму око логора као козе или гусенице. Ситуацију су користили одважнији Срби, те су ноћу испод логора одводили коње.¹⁵⁹

Борбе током 1806. године јако су деградирале ауторитет Јакова Ненадовића, јер је војну ситуацију устаника у Ваљевској и Шабачкој нахији спасио Карађорђе. Док се Јаков на начин трговца довијао, правећи примирје с Турцима. Ниже војне старешине, посебно Стојан Чупић истакле су се храброшћу и умешношћу, те су избијали у први план. Како је Ненадовић од самог почетка устанка потцењивао па и заобилазио Карађорђа, бившег хајдука, и Карађорђе је њега запостављао најпре преко Милана Обреновића и Китића, тако да је Јаков од заповедника на западној страни, у сваком случају Ваљевске и Шабачке нахије, сведен само на команданта Ваљеваца. Уосталом, и у тој нахији порастао је углед кнежинских првака Грбовића и Кедића. Неки други заповедници нису слушали Јакова, па је Цинцар-Јанко опљачкао Јаковљеву супругу кад је исте године (1806) прелазила из Бранковине у Забрежје. Попа Милована из Грабовца Јаков је посекао у селу Дрену зато што је шуровао са Карађорђем. Слично је прошао и неки буљубаша из села Звечке (Ерић?). Стога већ почетком 1807. године није било дилеме да је Карађорђе врховни вожд и господар као и главни

156 Р. Перовић, н.д., 213 (Кленак, 28. VIII/9. IX 1806).

157 Исто, 215 (С. Митровица, 21. VIII/4. IX 1806). – О боју на Дубљу вид.: Бој на Мишару и Дубљу, Отаџбина (Београд) 1890.

158 СБА III, 312 (С. Митровица, 17/29. VIII 1806).

159 Р. Перовић, н.д., 217 (Кленак, 28. VIII/9. IX 1806)

управитељ над осталим старешинама.¹⁶⁰ И прота Матија је губио управне функције. Године 1806. позвао га је стриц Јаков да му помогне при војевању, па је његово место као представника Ваљевске нахије у Совјету попунио Веса из Љубинића.¹⁶¹ О Јакову је јављено у Загреб да је погинуо у борбама под Шапцем.¹⁶² У једном извештају из Букурешта Русима је достављено да је Карађорђе узео од Турака Ваљево, али и тврђаву Соко¹⁶³, мада Карађорђе око Сокола није војевао у позно лето и рану јесен 1806. године.

О стању код Шапца у првој десетини септембра Јаков је сажето известио: „У прошли уторак имали смо срећну битку са шабачким Турцима и доста је Турака погинуло а и некоји од наших су рањени. Пошто су Турци видели да са нама не могу много профитирати преко ноћи су напустили логор и отишли сви који су били изван тврђаве. У тврђави су само паша са његовим људима остали, њих око 1500”.¹⁶⁴ Митровачки прота Исаковић је видео слично стање под Шапцем. Према турском табору код Шапца налазио се српски на Мишару пуна два месеца. Турци су нападали 4/16. и 5/17, пуцајући помало, а 6/18. одржана је од подне до мрака битка у којој су Турци најстрашније нагрнули, али су Срби одолели, те првима није остало ништа друго осим бекства, при чему су били гоњени. У ноћи пред зору 7/19. паша, капетани и други заповедници нису дочекали свитање, него су побегли у Дреновац покрај Саве да се пребаце у Босну. У том бежању некима се толико хитало да су морали бити мољени да успоре ход; дотад су се у шабачком граду налазиле четири паше, па је било неизвесно ко је као командант остао.¹⁶⁵

Шестога октобра босански везир Мехмед Хусрев-паша јавио је барону Женејну, заповеднику Славонске генералкоманде да му не може доћи на састанак него му је послао изасланије; везир се тада налазио у логору код Бадовинаца и желео је да за десет дана крене у Зворник. Главни изасланик био је неки Дервиш ефендија, а о резултату преговора с ефендијом барон је јавио писмом валији.¹⁶⁶ На поменутих разговорима било је свакако говора о начину за дотурање хране Шапчанима. Није, међутим, јасно, кад се валија створио код Бадовинаца, јер га ту није било ни августа ни септембра. Првих дана новембра Бошњаци су према Рачи упутили две лађе са јестивом а вероватно и са барутом и оловом. Кад су лађе код Раче кренуле према Шапцу, код чардака Бела Црква људи Стојана Чупића пресрели су на Сави лађе, Турке на лађама разбили а лађе усмерили на своју страну. Пошто су

160 В.С. Карацић; Грађа, 69, 70.

161 Исто, 64.

162 СБА III, 319 (Загреб, 2. IX 1806).

163 Первое сербское восстание, I, 287-9, Г. Вујановић из Букурешта 20. IX/2. X 1806.)

164 СБА III, 358 (Земун, 25. IX 1806); М. Ђорђевић, н.д., 350.

165 Р. Перовић, н.д., 218 (Г. Исаковић из С. Митровице, 8/20. IX 1806).

166 СБА III, 373 (Пирњавор, 6. X 1806), 378-9 (Рача, 11. X 1806).

кретање лађа пратили аустријски стражари на обали, тај поступак сматран је тешким преступом у односу на Аустријанце, па је потпуковник Лајтнер довукао на место отмице и топове.¹⁶⁷ Аустријанци су се још једном показали као необјективни према устаницима, јер кад је већи део Турака био снабдевен храном а Срби су замолили да и они могу довлачити снабдевање из Срема, аустријске власти су наредиле да се затвори граница према Србији и да се са аустријске територије отерају збегови српских избеглица. У исто време (12/24. септембра) Турци су из Петроварадина примили пасош за извоз хлеба, брашна и јечма. И оред забране, Шапчани су и даље могли прелазити у Митровицу и куповати као и раније. Сам Али-паша Видајић је одговорио капетану К. Јовановићу да су паше отишле зато да их њихови борци не би побили а не због мањка војничког следовања.¹⁶⁸

Двадесетог септембра Срби су задобили још једну малу победу. Турке који су 8/20. септембра побегли из логора код Шапца стигао је бимбаша Стојан Чупић који се налазио на Мишару, те их је поразио код села Глушца (до Богатића). Бошњаци су само бежали, не хајући да се бране пуцањем. Доста Турака је погинуло, а пртљаг су бацали односно волове остављали. У Шапцу је седео још Али-паша Видајић са 500 момака. Српски логор је премештен са Мишара поново на место које су пре више недеља преузели Турци за свој табор. Двадесет другог септембра бимбаша Стојан Чупић, који је ту тада заповедао, прешао је у Срем, вероватно за набавку муниције.¹⁶⁹

Четрнаестога октобра капетан К. Јовановић је поново јавио митрополиту Стратимировићу о турској посади у опкољеном Шапцу. Тада је, наводно, још шест паша са 600 војника било затворено у граду. Како је босански валија отишао са Дрине у Травник, остављени у опсади поручивали су Јакову Ненадовићу и Карађорђу да су спремни да уговоре мир, но ови су били на Врачару, у опсади Београда.¹⁷⁰ Стање се наредних дана није мењало. Осмога децембра капетан К. Јовановић је јавио да су шабачки Турци и босански везир Мехмед Хусрев-паша прихватили услове споразум да им Срби отворе пут за Босну с тим да у Шапцу остане Али-паша Видајић и с њим један српски кнез са сто бораца да чувају град, али да паша номинално важи као заповедник не само града него да буде и управник Шабачке нахије. Тада је у подигнутим колибама на Мишару српски логор бројао 4500 људи, а сви путеви за Босну били су отворени за трговину.¹⁷¹ Устаничке старешине ни у рату нису заборавиле на трговачку корист! У другој половини децембра у мишарском логору налазио се Јаков Ненадовић, док је Лука Лазаревић са делом војске отишао да чува Дрину. Око 20. децембра Јакову су се

167 Р. Петровић, н. д., 179 (Г. Исаковић, Митровица 21. X/2.XI 1806).

168 Исто, 221-2 (Кленак, 13/25. IX 1806).

169 Исто, 218-9 (шабачко-ваљевски владика Антим, Ср. Карловци 9/21. IX 1806).

170 Р. Петровић, н. д., 226 (Кленак, 2/14. X 1806).

171 Исто, 239-40 (Кленак, 26. XI 1806).

јавили зворнички владика Јоаникије и шест Турака да уговоре мир између Срба и шабачких Турака. Никакава креденцијална писма нису донели од валије, а паше у Шапцу без писмене наредбе нису смеле напуштати град. Одговорено им је да ће владати примирје док гласник преговарачке групе не донесе потребна везирова писма. Поменути Турци и владика становали су код Јакова а свакодневно одлазили су Шапчанима на договор. Јаков Ненадовић је преговарачкој групи поставио питање што значи купљење турских пешака у Јањи, на што му је одговорено да се купе, али не за поход на Србију.¹⁷²

После пада Београда (26. децембра 1806) предаја Шапца извршена је у суботу 26. јануара 1807. године.¹⁷³

IV. Елементи државне организације у Ваљевској нахији 1804-1806. године

Драгослав Јанковић у свом последњем виђењу првог српског устанка писао је (1984) о српској држави првог устанка већ крајем 1804. године.¹⁷⁴ Као правник, свакако је при томе имао у виду да је и у примитивним, неразвијеним срединама први облик власти било судовање, а тек затим су дошле војна и управна тела власти.

После повратка са остружничке скупштине прота Матија са стрицем Јаковом Ненадовићем сазвао је 5/17. маја 1804. скупштину Ваљевске нахије. Из сваког села требало је да се на Рељином пољу код села Кршна Глава, испод Близоњског Виса (Тамнава) сакупи по четири-пет угледнијих домаћина. Уз присуство око хиљаду сељана требало је да се постигне договор о: (а) нападу на Београд и о (б) оснивању суда. Тај суд, и као управна власт, имао је да се брине о одржавању реда у нахији, како народ не би остао без јавне заштите, особито у одсуству нахијских старешина за време борби, као и да се прикупе приходи и добровољни прилози за устаничку војску. На тој скупштини донесене су одредбе о кажњавању за најтеже деликте (убиство, крађа, дезертерство из војске, отмица девојака и сл.) Изабрана су и два кмета за сталне судије – Јован Рабас из села Рабаса и Петар Читак из Горњег Мушића, којима је као перовођа додељен свештеник из Бранковине Мата Ђурђевић, родом из Близоња. Том првом организованом суду у устаничкој Србији одређена су два пандура. За суд у Кличевцу саграђена је колиба и затвор. Суд је пресуђивао према „Закону проте Матије“, чије су одредбе узете из „Крмчије“ (зборника црквених уредаба и из обичајног права).¹⁷⁵

Тек 1807-8. године на интервенцију Правитељствујушћег совјета почела се усавршавати управна власт, ограничене су цене животних намирница и слично. Ваљевски магистрат основан је тек 1. јануара 1809.

172 Исто, 244 (Кленак, 11/23. XII 1806).

173 Ј. Тошковић. О паду Београда и Шапца 26. децембра 1806, 26. јан. 1807. год. Београд 1930, 17-19 и 39-44.

174 Д. Јанковић, Српска држава првог устанка, Београд 1984, *passim*.

175 Ј. Вујић, Ваљевски суд 1804-1827, Гласник Историјског архива у Ваљеву I, Ваљево 1966, 9-13.

Његов материјал је упропашћен још 1813. те није могуће правити анализу о његовом раду.¹⁷⁶

Једно од ургентних питања власти била је постепена национализација земље која је раније припадала спахијама и дахијским читлук-сахибијама. Тиме је начето сложено аграрно питање, тј. прелаз земље у сељачке руке.¹⁷⁷

Свакако већ 1805. купљен је државни порез по селима потпуно или делимично ослобођеним. Познат је рачун који је Јаков Ненадовић поднео Совјету о: (а) прикупљеном порезу за 1805. годину у Соколској и Ужичкој нахији и о (б) издацима на које је поменута свота утрошена. Да би трошкови били намирени, у рачун је унесена укупна сума ванредног пореза за 1806. годину, разрезаног на Ваљевску и Шабачку нахију. Укупно давање те две нахије у 1806. години износило је 65.779 гроша. У Соколској нахији 1805. је сакупљено у свему 13.141 грош и 28 пара. Ужичка нахија је 1805. дала у свему 9.684 гроша и 30 пара. Јаков Ненадовић је 1805-6 године финансирао Милоша Обреновића преко људи са 35.318 гроша.¹⁷⁸

У неким ваљевским селима било је покушаја да се установе сталне школе и да се за учитеља доведу професионалци из Срема. Тако, пароси и кметови села Орашја и Ушћа молили су проту Матију 1806. године да се за њихова села закључи уговор са Андријом Поповићем из Вогња и да се подигне школска зграда.¹⁷⁹

Октобра 1804. године у Ваљевској нахији било је 218 села (од 1599 у тадашњој устаничкој Србији), у којима је било 30 (од укупно 136) „дејствујућих” цркава и 58 (од укупно 259) запуштених богомоља. Од свештених лица између десет нахијских првака налазила су се два протопрезвитера – Матија Ненадовић из Бранковине и Стефан Грбовић из Мратишића.¹⁸⁰

РЕЗИМЕ

На основу великог броја објављених извора и студија, аутор је обрадио прве три године I српског устанка: бурну 1804, мирну 1805. и интензивну 1806. годину, до битке на Мишару (крајем августа 1806). Података за само Ваљево има мање, и то за 1804. и 1806. кад је више пута Ваљево прелазило из руку устапика у руке босанских муслимана. Ваљевци се бележе широм западне Србије, јер су представљали главну окосницу устаничке војске на тој страни Србије. Они су координирали при ослобађању Карановца (Краље-

176 Исто, 13-31.

177 Стенографске белешке Народне Скупштине, књ. IV, 1925, 47 редовни састанак, стр. 726 (Сл. Шећеров, 30. VII 1926).

178 Р. Перовић, н.д., 231-33 (Смедерево, 21. X 1806).

179 Исто, 249; М. Ђ. Милићевић, Школе у Србији, Гласник СУД XXIV, Београд 1868, 4-5; М. Вукићевић, Школе и школовање за време Првог устанка, Београд 1893, 9-10.

180 Р. Перовић, н.д., 97 (Земун, 12/24. X 1804).

ва), а понекад су прелазили Дрину из потребе да зауздају Бошњакс, а па југ су допирали до турске тврђаве Сокола. Велик део борбених напора Ваљеваца био је везан за опсаду Шапца, који је коначно пао у власт устаника крајем јануара 1807. Одржавању Турака у том граду много су допринели Аустријанци, који су омогућавали извоз хране у опкољени Шабац и дозвољавали кретање Турака преко своје територије. Нарочито 1806. године било је много мањих бојева, у којима устаничка војска милицијског типа, кудикамо малобројнија и слабије наоружана, није могла да се носи са регуларном босанском војском. Но, устаници су вешто користили терен (шуме, брза израда земљаних утврђења), а Јаков и Матија Ненадовић, главне старешине Ваљеваца, доста су користили тактику са закључивањем привремених примирја. Јаков је 1804–1805. године заузимао друго место међу руководиоцима Србије, одмах из Карађорђа. Његове позиције су пале 1806. због шире политичке стратегије са турским примирјем. Сиромашни брђани су били мање ревносни у борби, него богатији ратари уз Саву, који су трпели већа насиља и снажнију експлоатацију од стране београдских и шабачких Турака.

SUMMARY

On the basis of a great number of published sources and essays, the author dealt with the first three years of the first Serbian uprising: the tempestuous 1804, the peaceful 1805, and the vigorous 1806, until the battle at Mišar (at the end of August 1806.). There are less data for Valjevo itself, especially for 1804, and 1806, when Valjevo was burnt down several times and went from the hands of insurrectionists to the hands of Bosnian Moslems. Citizens of Valjevo were noted throughout western Serbia as they represented the main skeleton of the insurrectionary army in that part of Serbia. They coordinated in the liberation of Karanovac (Kraljevo), and sometimes they crossed Drina in order to bridle the Bošnjaks. They even reached the Turkish fortress Sokol at the south. A great part of fighting efforts of the citizens of Valjevo was connected with the siege of Šabac, which finally came under the rule of insurrectionists at the end of January 1807. The Austrians helped the Turks very much to stay in that town. They enabled the export of food to the blockaded Šabac and allowed the Turks to move on their territory. Especially in 1806, there were many small battles where the insurrectionary army of militia type, much less numerous and more inadequately armed, could not cope with regular Bosnian army. Nevertheless, the insurrectionists used the ground skilfully (forests, quick construction of ground fortifications), and Jakov and Matija Nenadović, the main headmen of Valjevo insurrectionists quite used the tactics of making temporary truces. In 1804-5, Jakov was on the second position among the leaders in Serbia, just after Karadorde. His position weakened in 1806, because of wide political strategy with the Turkish truce. Poor highlanders were less eager in battles than more well-to-do farmers along the Sava who endured more violence and bigger exploitation by the Turks in Belgrade and Šabac.